

HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN

A belső vámhatár működésének jogszabályi háttere és gyakorlata a paraszti termelés és kereskedelem szémszögéből. Moson vármegye a 19. század első felében

„Inländische Erzeugnisse, oder ausländische für den Verbrauch bezogene Waaren, können in der Regel über die Zoll-Linie nicht zollfrei aus einem Theile des Zollgebietes in den andern geführt werden.”¹

Moson megyei agrártársadalmi kutatásaim során megkerülhetetlen kérdéssé vált, hogy a 19. század első felének hétköznapjaiban milyen jelentősége volt, mit is jelentett a gyakorlatban az osztrák–magyar határ. A Lajta mentén több határsík is egymásra rakódott, úgymint ország-, vám-, megye-, tartomány-, uradalom- és településhatár. Az úrbéres népesség által folytatott, Ausztriába irányuló kereskedelmi tevékenység csak akkor érthető meg, a jogszabályi keretek ismeretén túl valamelyest a határ antropológiai, tapasztalattörténeti aspektusaival is tisztában vagyunk. A formális keretek és az informális gyakorlatok egymásra vetítése, ütköztetése a késő rendi világ hatalomszerkezeti, uralmi viszonyainak ismeretéhez is közelebb vihet.

A határral és vámokkal kapcsolatos konfliktusok nehezen választhatók szét, jóllehet sokszor egészen távoli jelenségek kerülnek így egy kalap alá. A kései rendiség ezen a területen sem tudott egységes és hatékony szabályozást érvényre juttatni, emiatt a kereskedelem, fuvarozás, földművelés, őrlés céljából történő határátlépéseket és esetleges konfliktusait nem lehet a csempészek, a vámbérlők, a vármegyei és alsó-ausztriai hatóságok generálta összetűzésektől szeparáltan kezelni.

Ausztria–Magyarország határát így egyszerre tekintem a formálisan létező állam- és vámhatár mellett a rendi és vármegyei autonómiák és joghatóságok határának is, ahol sűrítve és egymással összekapcsolódva bukkannak fel az érdekellentétek. Ami például

1 Zoll und Staats-Monopol-Ordnung 1835, 186. §.

valamely vármegyei adózó szemszögéből jogtalan vámbüntetés, az a vármegye számára egy alattvalója jogainak és így magának a vármegye joghatóságának, sőt az ország szuverenitásának megsértése, az osztrák hatóságok értelmezésében pedig egy külföldi csempész vagy csempészgyanús idegen – preventív – megbüntetése. Még ha utólag viszonylag jól rekonstruálható, hogy az egyes esetekben valójában mi történhetett, az is látszik, hogy egy-egy konfliktus minden érintettben más és más reakciókat szült, melyek a forrásokban felbukkanó érvelésekből kiolvashatók.

Egy további olvasat lehetne az államhatárnak kulturális és mentalitásbeli határként való értelmezése, aminek vizsgálata semmiképpen sem lenne spekuláció, hiszen a forrásokban, még ha ritkán is, de a nyugatról érkezők beszámolnak arról a benyomásukról, hogy a Lajtától keletre, a nyelvi és nemzetiségi egyezések dacára, egy teljesen más világ kezdődik.² A mentális-kulturális határ észlelésével – mint a vizsgált problémán túlmutató kérdéssel – azonban a továbbiakban nem foglalkozom.

Jogszabályi háttér

A paraszti kereskedelem szabályozása, a házalás

A rendi jog szigorúan szabályozta a kereskedelemre jogosultak körét; mindenki csak a papírjainak megfelelő árucikkkel kereskedhetett. A szatócsok, ha nem engedélyezett külföldi árut árultak, úgy földesuruk bírósága előtt kellett felelniük, ha pedig csempészesen érték őket, a legközelebbi harmincadhivatalban jártak el ellenük.

² Az osztrák, pontosabban az alsó-ausztriai paraszt ideáltípusa ennek megfelelően a következő: „Die Bauern von Nieder- und Oberösterreich haben von allen Bauern der österreichischen Monarchie [...] ohne Zweifel die höchste Stufe von Wohlbefinden und Freiheit erreicht. [...] Summa summarum aber bleibt es nichtsdestoweniger doch ausgemacht, daß der österreichische Donaubauer alle anderen, sowohl in Bezug auf Bildung, Solidität des Charakters, feste Begründung und Anerkennung seiner Menschenrechte, als auch in Bezug auf den Betrieb der Landwirtschaft und seine Wohlhabenheit bei Weitem übertrifft.” (Kohl 1842, II. 48–49.) Ezzel a képpel áll szemben ugyanezen szerző tapasztalata, amit a Sopron megyei Pecsényédre (Pöttschingbe) érkezvén élt át: „Ich konnte mich nicht darüber zufrieden geben, wie ganz total anders auch dieser Ort schon aussah, als die österreichischen Dörfer, obgleich er nun ein Stündchen von der österreichischen Gränze liegt und obgleich hier die Grundbevölkerung noch überall deutsch ist. Der Stallknecht in Pötsching trug die Kleidung und Instrumente eines Schlächters.” (Uo., III. 3.) Hecke, ha lehet, még plasztikusabban fejezi ki a határ mosoni oldalán tapasztalható mentalitásbeli eltéréseket, amikor így ír: „Demjenigen, welcher aus dem Norden oder Nordwesten hierher kommt, fällt immer auf, wie dies im Osten noch viel deutlicher sich ausspricht, ziemlich allgemein das Streben vorherrscht, mit wenig oder mit nur zeitweiliger Mühe wohl viel zu erwerben, daß dagegen die Sparsamkeit viel weniger kultiviert wird, was freilich mit der alle Schichten der Bevölkerung durchbringenden Lebenslust zusammenhängt.” (Hecke 1861a, 33.) Érdekes szempont Riehlé, aki a Hainburg–Rohrau–Kismarton–Eszterháza vonalat Haydn életműve és hatása kapcsán mint a „modern abszolút zene” határát jellemzi (Riehl 1892 [1868], 374).

Másodszori tettenéréskor megfosztották őket engedélyüktől.³ A jogcím nélküli kereskedést szigorúan tiltották, a házalás itt súlyosbító körülményként esett latba. Ha a tettenérés éjszaka történt, súlyosabb megítélés alá esett, mint a valótlán adatok közlése határátlépésnél.⁴ Ismételt lebukásnál nemcsak hogy büntetést kellett fizetni a csempészett áru után (amellett, hogy lefoglalták), hanem a kereskedő lovát, kocsiját és más eszközeit is elkobozhatták.⁵

A kis tételben áruló kereskedők közül a házalók működését szabályozták a legrészletesebben. Jóllehet ez a fogattal járó parasztok kereskedelmét nem érinti, jelentősége miatt röviden erre is kitérek.

A házalást Ausztriában 1570-ben betiltották, csak 1785-től lehetett ismét szabadon üzni, igaz, a városokban csak a vásárok idején. A kereskedésnek ezt a formáját a korszakban mind Magyarországon, mind az örökös tartományokban az 1787. június 4-én kiadott, majd egy 1811. július 5-én kelt rendelettel (Hausierpatent) megújított jogszabály szabályozta: a megyétől vagy a városi magisztrátustól nyert igazolvánnyal volt űzhető, és már az éves vásárokon kívül is engedélyezték a mezővárosokban és szabad királyi városokban. A házalás feltétele az örökös tartománybeli nőknél a betöltött húsz-, férfiaknál a harmincéves kor (magyarországiaknál ez alatt is), illetve az ún. házalóigazolvány (Hausier-Paß) kiváltása volt, amit az állandó lakhellyel rendelkező igénylő számára, maximum egyéves időtartamra az illetékes körzeti hivatal (Kreisamt), Bécsben a rendőr-főkapitányság (Polizeidirektion) egyetértése mellett a városi tanács (Magistrat) állított ki. A házalóigazolvány csak arra a tartományra volt érvényes, ahol azt kiállították, máshol a házaló maximum 14 napot tartózkodhatott. Ennek birtokában a házaló jogosult volt minden, belföldinek minősülő termék árulására.⁶ Tilos volt a házalás külföldi árukkal, csokoládéval, cukorral (az utóbbiakkal azért, mert a hazai árut nem lehetett megkülönböztetni a külfölditől), vágott marhával és könyvekkel. 1811 után egy sor további termék kikerült az engedélyezett cikkek köréből: valamennyi fűszeráru, párolt olajok, égetett szeszek, narancslikőr [Rosoglio], kenőcsök és tapaszok, mérgek, emberi és állatgyógyszerek, higany, antimon (Spießglas), illetve ebből készült termékek, ásványi savak, ólom, mézeskalács, nyalánkságok, képek és rézmetszetek, drágakövek, arany, ezüst, nem lepecsételt belföldi áruk, lottó, patkányméreg.⁷

Lényeges, hogy csekély adóterhük miatt szigorúan tiltották a házalók számára a fogattartást, amivel jogosulatlan versenylőnyhöz jutnának.⁸ A külföldi árukkal való

³ Zoll und Staats-Monopol-Ordnung 1835, 96. §.

⁴ Zoll und Staats-Monopol-Ordnung 1835, 85. § A vámosok korruptségéről – délvidéki tapasztalatok alapján – lásd n. n. 1783, 68–81.

⁵ Zoll und Staats-Monopol-Ordnung 1835, 93. §.

⁶ Ottenthal 1828, 7–10, 40, 68, 7; Kopetz 1829–1830, I. 506–507; Krapf 1844, I. 463–464. Alsó-Ausztriában a zsidók nem házalhattak (uo., I. 464).

⁷ Ottenthal 1828, 58–61, 64.

⁸ „Die ungarischen und siebenbürgischen Unterthanen, welche hausieren wollen, haben sich beim Uebertritte über die Zwischenzoll-Linie bei einem deutsch-erbländischen Zollamte zu

házas tilalma alól egyedül a krajnai gottschee-i uradalom alattvalói kaptak mentességet.⁹ Amennyiben olyan örökös tartományba mentek, ahol bevezetésre került a kereseti adó, úgy azt a házalóknak is meg kellett fizetniük.¹⁰ Az 1836. évi VI. törvénycikk 7. paragrafusa alapján a házas adómentes keresetté lett: „Azok kik nyitott bolt nélkül házról házra úzik a kereskedést, ezentúl minden taksa-fizetéstől mentek lesznek.”¹¹

Bár a rendelkezések sok tekintetben korlátozóknak tűnnek, az úrbéres népesség kereskedelmi tevékenysége – az állam érdekeivel is összhangban – nagy szabadságot élvezett: „a szénával, szalmával, hájjal, sajttal, szalonnával [...] és minden Élelembeli Tzikkelekkel, nem különben a Lovakkal, Szarvas, és apróbb marhákkal” valamennyi tartományban szabadon lehetett kereskedni.¹² A forrásban néven nevezettekhez képest általános érvénnyel a következő könnyen átlátható felosztás és szabályozás volt mérvadó: valamennyi mezőgazdasági termék a szabadon áruhátható („freye”) kereskedelmi cikkek közé tartozott. A kivétel – és a paraszti kereskedelem szempontjából – a legfontosabb a gabona, a marha, a bor, a fa, a viasz, a gyapjú és a gubacs és még néhány más mezőgazdasági termék volt. Ezen termékek kereskedelmét csak a piaci, a vám- és az egészségügyi előírások szabályozták. Míg Magyarországon a gubacsszedés és makkoltatás joga 1836 után is földesúri jog maradt, miként a nemes erdei gyümölcsök (dió, gesztenye) haszonvétele is, „minden egyéb erdei vad gyümölcsöknek szedése a Jobbágyoknak szabad” volt.¹³ Az 1836. évi VI. törvénycikk 7. paragrafusa emellett gyakorlatilag érvényben hagyta a korábbi szabályozást: „a Jobbágy, bár miféle természetjényeinek (egyedül azokat kivéven, miknek árulásától különös Törvény által van eltűtva) akár kisebb akár nagyobb mértékben s

stellen, und daselbst durch ein Zeugniß ihres Vizegespans oder eines Stuhles-, oder Vizestuhlrichters, und rücksichtlich auf die Siebenbürger des Komitats- oder Stuhloffizialates oder des Magistrates darzuthun, daß die zum Hausieren berechtigt sind.” (Krapf 1844, I. 465. Vö. Klenner 1835–1836, II. 73.) Házalni csak gyalogszerrel volt szabad: „Das Hausieren mit Waaren auf bespannten Wägen bleibt ein- für allemal verbotnen, weil einerseits dadurch zu manchen Unterschleifen Anlaß gegeben wird, anderseits aber das Hausieren bloß auf den kleinen Detailhandel beschränkt seyn soll, und es unbillig wäre, wenn Leute, die den Handel schon dergestalt im Großen betreiben, daß sie ihre Waaren in bespannten Wägen herumführen, sich durch das Hausieren den bürgerlichen Lasten und Steuern entzögen, welche doch die übrigen ordentlich ansäßigen Kaufleute zu tragen haben.” (Krapf 1844, I. 466.) Ugyanez állt a raktározásra is. Vö. a nezsideriek panasza a zsidó házalók ellen, akik „kotsikon horgyák partékaikat, le-tévő helyeket tartanak, a hol vasárnap is alattomossan árulnak”. MmL IVA 502a/72 803/1826 (1826.06.05.).

⁹ Krapf 1844, I. 466.

¹⁰ „Die aus Ungarn kommenden Hausierer haben aber, so bald sie eine Provinz des Hausier-Handels wegen betreten, wo die Erwerbssteuer eingeführt ist, gegen Lösung eines Steuerscheines einen Steuerbetrag von fünf Gulden zu entrichten.” (Ottenthal 1828, 87.)

¹¹ Magyar törvénytár 1836–1868, 35.

¹² A helytartótanács 29.950. sz. rendelete (1814.11.22.); vö. MmL IVA 502a/63 493/1817 (1817.04.03.).

¹³ 1836. évi VI. tc. 4. § (Magyar törvénytár 1836–1868, 34.).

mennyiségben lehető eladását ezentúl is minden taksa-fizetés nélkül teljes szabadsággal gyakorolhatja”.¹⁴ Sőt, kereskedelmi jogaik tovább bővültek azzal, hogy immár boltot is nyithattak.

Korlátozott hatókörű, illetve szabályozott kereskedelmi tevékenységnek (beschränkte Handelsbeschäftigungen) számított az engedélyhez kötött (nagy)kereskedelem és a rendszeres kiskereskedelem (förmliche Kleinhandel), így a házalás (Hausierhandel) és szatócskodás (Krämerey) is, emellett a mérgező és robbanóanyagok, illetve a salétrom kereskedelme – összességében tehát a termékek egy szűk köre.¹⁵ Ezek szabályozásán túl azonban az úrbéres népesség életvilágában domináló, a kereskedelmet is alapvetően jellemző informális viszonyokat a felvilágosult abszolutizmus nem roncította szét, hanem saját érdekeit is szem előtt tartva, teret nyitott azok kibontakozásához.

Határ és vám

A határral elsősorban mint vámhatárral, nem pedig mint országhatárral kívánok foglalkozni, s arra keresem a választ, hogy a határátkelés hétköznapi – paraszti – résztvevői milyen szabályokkal találták magukat szemben, az útlevélügy szabályrendszere mellett miként épült fel a (kis)határforgalomban jellemző áruszállítás rendszere.¹⁶

A vámtételek változásait már a vizsgált időszakban is önálló kiadványokban hozták nyilvánosságra, akár csak az eljárásrend esetleges módosításait. Külön vámjogszabályok voltak érvényesek Ausztriában és Magyarországon, összességében azonban azt tapasztaltam, hogy inkább csak területi hatályuk volt más, tartalmuk gyakorlatilag megegyezik.¹⁷ A vámolás eljárásrendjének vázlatos – e Moson vármegyére koncentrált kutatás szempontjából releváns információkat hordozó – bemutatásakor az örökös tartományok számára 1788-ban kiadott szabályozást, a

¹⁴ *Kiemelés tőlem* – H. G. K. Magyar törvénytár 1836–1868, 35.

¹⁵ Kopetz 1829–1830, I. 506.

¹⁶ Idehaza nem született még összefoglaló munka a határ működéséről. A határkutatáshoz összehasonlító megközelítésben újabban lásd Duhamelle–Kossert–Struck 2007. A határ egykori megítéléséről, történeti alakulásáról cseh–morva–osztrák viszonylatban lásd Komlosy–Bűzek–Svátek 1995.

¹⁷ „Die Bestimmungen über die Bedingungen, unter denen der Uebertritt der Zoll-Linie Statt findet, gelten auch für den Uebertritt der Zwischen-Zoll-Linie, welche Ungarn und Siebenbürgen von den übrigen in dem gemeinschaftlichen Zollverbande begriffenen Ländern scheidet.” (Klenner 1835–1836, II. 93.) Továbbá: „Waaren Ungarischen oder Siebenbürgischen Ursprunges sind in den Ländern, in welchen die Zoll- und Staats- Monopols Ordnung Wirksamkeit erhält, nachdem dieselben der Einfuhrverzollung unterzogen wurden, in Absicht auf den Verkehr, dann in absicht auf die Ausfuhr in das Ausland oder einen Zollausschuß, den eigenen Erzeugnissen dieser Länder gleich zu behandeln.” (Uo., 95.)

Magyarország és Ausztria viszonyát rendező 1784-es harmincadrendszer szabást és az 1835-ös vám- és jövedéki törvényt használtam.¹⁸ Ezekon kívül nagy segítségemre volt még két korabeli jogszabály-magyarázat is.¹⁹

A határon átvezető utak, attól függően, hogy komolyabb kereskedelmi funkcióval vagy csak helyi jelentőséggel bírtak, eltérő jogi szabályozás alá estek, miként a vámhivatalok is. Az áruk jellegétől függött, hogy milyen jogkörű harmincadhivatalnál léphették át a határt. A határszabályozás megkülönböztette a kereskedelmi vámhivatalokat (Commerzial-Zollämter) és a hétköznapi forgalmat felügyelő vámhivatalokat (Ämter für täglichen Verkehr),²⁰ az előbbieket kereskedelmi ki- és belépőállomás név alatt is ismeretesek (Kommerzialein- und -ausbruchstation).²¹ A határ menti térségben a forgalom fokozása érdekében az áruk úthoz kötésének szabálya jóval enyhébb formában érvényesült: az itt található helységek bármelyik úton, bármelyik belépőállomáson, harmincadhivatalon keresztül behozhattak élelmiszert és egyéb közszükségleti cikkeket.²²

Legeltetés céljából le lehetett térni a megjelölt útvonalról, illetve át lehetett hajtani a határon a jószágokat, csak eladni nem volt szabad belőlük.²³ A szabályozás ennek megfelelően megkülönböztette az ún. vámútleveleket és mellékútleveleket.²⁴

A vámútlevelekről²⁵ vámköteles termékekkel nem volt szabad letérni, a mellékútlevelek használatát azonban jól meghatározott kivételek könnyítették. A jogszabály első helyen a határon átnyúló birtokok művelésének előfeltételeként említi a legeltetést és a

¹⁸ Allgemeine Zollordnung 1788; Allgemeine Dreyßigstordnung 1784; *Zoll und Staats-Monopol-Ordnung* 1835.

¹⁹ Klenner 1835–1836; Krapf 1844.

²⁰ *Zoll und Staats-Monopol-Ordnung* 1835, 7. §.

²¹ Vö. Skerlecz 1914b [1791, 1826], 206; Allgemeine Dreyßigstordnung 1784, 1. §. II. József alatt (1784) nyolc új harmincadhivatal létesült az osztrák–magyar határon, melyek felett a soproni gyakorolt felügyeletet (Fallenbüchl 1984, 49).

²² Allgemeine Dreyßigstordnung 1784, 2. § A magyarországi (Erdély nélküli) fővámhivatalok (Haupt-Legstätte) a következők voltak: Buda, Pest, Pozsony, Kassa, Zágráb és Temesvár. Vámhivatalok (Legstätte): Sopron, Győr, Nagyszombat, Késmárk, Máramarossziget, Debrecen, Újvidék, Varasd, Karlstadt, Fiume és Zengg. Osztrák nézőpontból kereskedelmi behozatali állomások (Kommerzialeinbruchs-Stationen) Alsó-Ausztria irányában: Bécsújhely (Neustadt), Vimpác (Wimpassing), Bruck an der Leitha, Prellenkirchen, Wolfsthal, továbbá: Neudorf, Gayring, Ungeraigen és Szentjános. Megint csak osztrák szemszögből a napi forgalom számára nyitott behozatali állomás (Einbruchs-Stationen zum tägl. Verkehr) működött Alsó-Ausztria irányában a következő településeken: Landsee, Karl, Pilgersdorf, Forchtenau, Lichtenwerth, Neufeld, Hof an der Leytha, Steinbruch, Marchegg, Nagylévárd, Schwarzenbach. (Allgemeine Dreyßigstordnung 1784, A melléklet. Lásd még Klenner 1835–1836, melléklet.

²³ Allgemeine Dreyßigstordnung 1784, 2. §.

²⁴ Zollstrassen: „diejenigen Land- oder Wasserstrassen, auf denen den Waaren der Eingang und Austritt über die Zoll-Linie gestattet ist”. „Alle anderen über die Zoll-Linie führenden, mit dieser Bezeichnung nicht versehenen Strassen und Wege sind Nebenwege.” (*Zoll und Staats-Monopol-Ordnung* 1835, 20. §.

²⁵ Határvám (Zoll) és nem útvám (Maut) értelemben.

mezőgazdasági munkákat, feltéve, hogy az érintett személyek és jószágok még aznap hazatérnek.²⁶ A halászati termékeket (die Erzeugnisse des Fischfanges) – romlandóságuk miatt – szintén lehetett mellékutakon is szállítani.

A legfontosabb mégis talán a zárópasszus, amely ugyan kevés konkrétummal szolgál, ám világosan jelzi, hogy a határövezetben az átbirtoklás egyértelmű esetein túl a helyi szokásokat és a forgalom erősítését tekintették mérvadónak:

„E célból az egyes termények megőrlésére, továbbá a vámhatár által elválasztott birtokok termésének betakarítására vagy utóbbiak megművelésére, és egyáltalán a határ mentén élők [Gränzbewohner] közlekedésének megkönnyítésére a helyi viszonyokra [Ortsverhältnisse] és a szomszéd államban elfogadott eljárásra tekintettel és a fennálló államszerződések figyelembe vételével”²⁷ szabályozzák e kérdéskört.”

A magyar harmincadhivatalok teendőit nem egy esetben az osztrák vámhivatalok látták el, ezek a statisztikai kimutatásokban a „Zollämter, welche ausser dem Zoll noch andere Gefälle zu besorgen haben” rubrika alatt szerepelnek.²⁸ Az „egyéb jövedéki adók” (árupecsételés, fogyasztási adó, sóvám stb.) közé tartozott a magyar harmincad is. A mosoni határszakaszon a sommereini, prellenkircheni, rohraui, brucki²⁹ és wilfleinsdorfi harmincadhivatal feküdt az osztrák oldalon. A megyében Gátán, Köpcsenyben, Körtvélyesen és Nezsiderben nyílt mód a vámkezelésre (Körtvélyeshez tartozott a lajtafalui és a nemesvölgyi, Nezsiderhez pedig az újfalui és parndorfi

²⁶ „Lebendes Vieh, das auf nahe Weideplätze, oder zu den Verrichtungen der Landwirtschaft über die Zoll-Linie getrieben, und noch an demselben Tage zurück gebracht wird, mit Beobachtung der besonderen nach den Verhältnissen der Oertlichkeit angeordneten Vorsichten.” (*Zoll und Staats-Monopol-Ordnung* 1835, 25. §.) A legeltetett marhák szabadon átléphetek a vámhatáron, miként a tőlük nyert tej, vaj és sajt is vámmentesen volt visszahozható, de az időközben született borjú is. Amennyiben viszont hosszabb ideig legeltettek, s nem tértek vissza még aznap, úgy a legközelebbi vámhivatalban be kellett jelenteni a dolgot. A konkrét eljárásrend esetében ellenben megint csak a helyi viszonyok voltak a mérvadóak (nach der Beschaffenheit der Ortsverhältnisse) (*Zoll und Staats-Monopol-Ordnung* 1835, 221. §.)

²⁷ *Zoll und Staats-Monopol-Ordnung* 1835, 25. §.

²⁸ Vö. a *Tafeln* sorozatban a 10. táblát (Zollgefälle), pl. Tafeln 1837. A harmincadosok munkaköréről, feladatairól és javadalmazásáról, napi bevételeik könyveléséről lásd *Instruction* é. n. [1807].

²⁹ Mind az osztrák, mind pedig a magyar vámhivatal Bruckban volt. A brucki vám 1277 óta létezett, majd 1526-ban a gróf Harrach család vásárlás útján jutott hozzá. „Sie hatte die Funktion einer Grenzmauth.” 1745–1749-ben a kincstárra szállt vissza. „Die Ablöse für die Mauth wurde von der Ministerialbancodeputation mit 100.000 fl festgesetzt.” (Bowman 1950, 176.) A magyar harmincadhivatal a 214-es számú házban működött, míg az osztrák vám a 272-esben (Christelbauer 1920, 26–27). Vö. még Klenner 1835–1836, melléklet.

útlevélvizsgáló).³⁰ Bruckban a vasút megnyitásával az állomáson is létesült egy harmincadhivatal 1846-ban, de már magyar oldalon.³¹ A hozzájuk vezető utak, a brucki és a köpcsényi átkelőket leszámítva, melyeket a bécsi országot keresztezett, egyértelműen mellékutak voltak. A térképen jól látszik a hivatalok telepítésének logikája. Kevés kivétellel közvetlenül a határ két oldalán elhelyezkedő településekről van szó, melyeket egyes esetekben több, a másik országba tartó út is keresztezett, a harmincadhivatalok így olcsóbb fenntartás és nagyobb forgalom mellett láthatták el feladatukat. Délről észak felé haladva osztrák oldalon a sommereini és a wilfleinsdorfi harmincadok útjai magyar oldalon Császárkőbányánál lépték át a határt, az út azután Nezsiderbe ment tovább. Rohrauból az út a határ innenső felén kettévált, s Parndorf és Újfalú felé tartott, ahol útlevélkezelésre nyílt mód. Prellenkirchen a Lajtafalú–Gáta, Körtvélyes és Nemesvölgy irányába futó utak kereszteződésében feküdt.

Átérve a vámolás mikéntjére, az volt a fő alapelv, hogy valamennyi, a határon átkelő árunak meg kellett jelennie a harmincadhivatalnál, míg a személyeknek a határvámhivatalban (Zoll-Grenzamt).³² Ha az adott útirányban több vámhivatal is volt, úgy mindig az útba eső legelső hivatalban kellett a vámolást elintézni – kivéve azon áruajtáknál, ahol elő volt írva, hogy melyik hivatal végzi elvámolásukat. Ugyanez vonatkozott a belső vámhatárra is.³³ Ahol a vámhivatal nem közvetlenül a határon feküdt, ott a határon felállított bementőhelyeken (Ansage-, illetve Avisopost) adtak igazolást az árurol, a marhák számáról stb., amit a vámhivatalban be kellett mutatni.³⁴ Az országból kivinni szándékozott áruk után először a magyar harmincadot kellett megfizetni, majd az osztrák beviteli vámot. Ha valamely okból vitás helyzet állt elő, akkor a szállítmányt a határról bekísérték a vámhivatalba (Begleitung).³⁵

³⁰ vö. Schematismus 1806, 332–347; 1833, 319–334; Tiszti névtár 1845, 1847, 353–372. A dőlttel szedett helyeken egyesített vám- és harmincadkezelés volt. Vö. még Klenner 1835–1836, melléklet.

³¹ Tiszti névtár 1845, 1847, 394.

³² Allgemeine Dreyßigstordnung 1784, 3–4. §; *Zoll und Staats-Monopol-Ordnung* 1835, 27. §.

³³ *Zoll und Staats-Monopol-Ordnung* 1835, 153. §.

³⁴ Itt is volt néhány racionális könnyítés. Az Ausztriába történő kiviteltkor – amennyiben a határon tett vámáru-nyilatkozat valamennyi előírásnak megfelelt – a vámhivatalt a következő esetekben nem kellett felkeresni: „Von der *Anordnung der Stellung* zu einem Zollamte für die Einfuhrverzollung sind bloß *ausgenommen*”: azon tárgyak, melyeket külföldről történő behozatalukkor darabszámuk után vámolnak, „insbesondere lebendes Vieh, dann die Gegenstände, welche *offen* und *unverpackt* geführt werden” [...] „Diese Ausnahme findet nur statt, wenn die *Erklärung* an der Gränze nach den Benennungen und den Maßstäben des *Einfuhr-Zoll-Tariffes* eingebracht, die Beschau von dem Gränz-Zollamte auf die für die *Einfuhrverzollung vorgeschriebene* Art gepflogen wurde”, és ha az adott hivatal jogosult az adott áru elvámolására. (*Zoll und Staats-Monopol-Ordnung* 1835, 134. §.)

³⁵ *Zoll und Staats-Monopol-Ordnung* 1835, 29. §.

Az 1 forint érték alatti áruk után nem kellett harmincadot fizetni.³⁶ Ha az illetőnél nem volt semmi elvámolnivaló, úgy egy ún. Freibolletét kapott, ha volt, akkor Zollbolletét, amit kérdéses esetben be kellett mutatnia.³⁷ Az illető ezzel igazolta magát az örökös tartományokban, tehát azt, hogy nem csempész, illetve hogy árujával minden rendben van.³⁸ A Freibollete ezért az útlevélhez hasonló funkcióval is bírt.³⁹ Vámmentességet élveztek a külföldiek – így a magyarok is – kocsijuk, ruháik, fehérneműik után.⁴⁰ Az elvámolandó áru után a harmincadvámot azonnal és készpénzben kellett megfizetni, amiről a határt átlépő személy bolettát kapott (Zahlungsbollete). A bolettáért, ha a vám összege nem haladta meg az 1 forintot, II. József idején 1 krajcárt, ha pedig ennél több volt, 3 krajcárt kellett fizetni (Zeddelgeld [Zettelgeld]).⁴¹ A vámhivatali ügyintézés színhelye az ún. Amtsplatz volt, ami lehetett közvetlenül a hivatal udvarán, de akár azon kívül is.⁴² A kivitt áru elvámolása súly, darab és érték szerint történt, a súlynál a bruttó súlyt vették alapul.⁴³

A paraszti néesség ausztriai piaci jelenlétének megkönnyítése több jogszabályi helyen is tetten érhető. Minden eladásra szánt kereskedelmi cikkről (Kaufmannswaren) a határ kilépő oldalán írásos árubevallást (Waarenerklärung) kellett adni.⁴⁴ Az 1784-es szabályok szerint szóbeli eredetnyilatkozatot csak az utazók tehettek, amennyiben megbízhatónak tűntek.⁴⁵ Ötven évvel később sokkal megengedőbb a törvény, a szóbeli nyilatkozat lehetőségének köre kibővült.⁴⁶ Bizonyos áruk eredetéről – körük igen széles – nem kellett írásos igazolást adni:

³⁶ „Die unter 1 fl. im Werth betragende Feilschaften sind dreyßigstfrey [...]” (Allgemeine Dreyßigstordnung 1784, Preambulum.)

³⁷ Schmidl 1834, 29.

³⁸ Egy sor magyarországi termék vámköteles státusának hátterében, azaz hogy nem lehetett utánuk Freibolletét igényelni, a valószínűsíthető csempészet állt. Ahogy törvénytárgyában Krapf fogalmaz, ezen áruk kvázi büntetővámját az indokolta, hogy „in Ungarn und Siebenbürgen die Zoll- und Staatsmonopolsordnung und das Gefällenstrafgesetz nicht wirksam sind, folglich die in den noch fortlebenden Dreyßigstvorschriften wahrnehmbaren Lücken von Schleichhandelnunternehmern für den ganzen Umfang des Zollgebiethes auf eine sehr bedrohliche Weise benützt werden könnten, um Waaren, welche über die Ungarn und Siebenbürgen trennende Zoll-Linie eingeschwärzt worden sind, unter der Deckung von Bolleten über Gegenstände, die bereits abgesetzt worden sind, im ganzen Zollgebieth zu verbreiten” (Krapf 1844, I. 432–433).

³⁹ Allgemeine Dreyßigstordnung 1784, 10. §.

⁴⁰ Schmidl 1834, 29.

⁴¹ Allgemeine Dreyßigstordnung 1784, 9. §.

⁴² *Zoll und Staats-Monopol-Ordnung* 1835, 9. §.

⁴³ Allgemeine Dreyßigstordnung 1784, 48. §.

⁴⁴ Allgemeine Dreyßigstordnung 1784, 6. §.; Klenner 1835–1836, II. 93.

⁴⁵ Allgemeine Dreyßigstordnung 1784, 5. §.

⁴⁶ Jóllehet az 1830-as évek közepén még mindig az 1788-as, illetve az 1795-ös harmincadtábla tételei voltak érvényesek (Klenner 1835–1836, I. 2).

„hulladék (mint például salak, szórhulladék, cinreszelék stb.), mindenféle hamu, ánizs és csillagos ánizs, fák, bokrok, mindenféle élő növény, ide értve a komlódugványt is, friss és szárított bogyósok, mindenféle seprű, teli és üres méhkas, sör hordóban egy akóig bezárólag, tajtékkő, levelek és virágok, állatvér, pióca, söрте, kenyér, vaj, nyers vagy sózott bél, állati és ásványi trágya, mindenféle föld, közönséges ecet, tojás, toll és tollszár, nyers bőr és irha, közönséges és feldolgozott bárány-, birka-, és dögbőr, édeskömény, hal (kivéve a szárított, sózott, füstölt és marinált tengeri halat), gerebenezett, illetve gerebenezetlen len, friss, sózott, vagy füstölt hús, illetve kolbász; friss és aszalt termény és gyümölcs, takarmány, fonal (a pamut és selyemfonal kivételével), friss kerti és gumós növények, szárnyasok, zöldség, gabona és hüvelyes, gipsz, fű, szőr, szecska, rongy, gerebenezett és gerebenezetlen kender, szősz, mindenféle seprő, széna, tűzi- és épületfa, méz, komló, szarv, mész, köröm és pata, korpa, fokhagyma, mindenféle csont, gubacs és gubacsliszt, kő- és faszén, gyógyfűvek és virágok; rák és béka, kréta, kömény, lomb, agyag, cserzőlé, maláta, nyers és csiszolt márvány, nád- és hánctakaró, liszt, nyers fémek, tej és túró, moha, diók, gyümölcskocsonya, gyümölcsmust, kender-, len-, répaolaj és ezek olajpogácsái, friss, szárított vagy eltett olajbogyó, szurok, szőlővessző, marha, mindenféle mag, homok, zsurló, gyapjúbolyh, gyapjú, nád, háj, disznó- és libazsír, szalonna, csiga, szivacs, elkészített ételek, pelyva, keményítő, metszett és nyerskő, kőfaragó munkák, porzó, lisztből készített tészták, agyagáru (a porcelán, kőedény, majolika és fajansz kivételével), tőzeg, faggyú és faggyúgyertya, feldolgozatlan viasz, kocsikenőcs, kocsik és szánok, ásványvizek, borkő, borszőlő, kóc, vadhús, hurka-kolbász, gyökerek, mindenféle hagyma, cérna (kivéve a pamut- és selyemcérnát).⁴⁷

Hasonló kedvezményben részesültek a széles értelemben vett kézművesek (Handwerker) is.

„Írásos tanúsítvány nélkül a kézművesek a következő, az iparukhoz igazodó mennyiségű tárgyakon adhatnak túl, amennyiben azok nem kontrollkötelesek, illetve amennyiben e tárgyak, termékek saját műhelyükből származnak, úgy azokat átadhatják vagy elküldhetik egy másik iparosnak. Úgy mint festékek és színezőanyagok, bádogáru, kefeáru, szalmaáru, kesztyűmunkák, közönséges nemezkalap, kosárfonómunkák, bőr, lenből és kenderből készített szőttés kötöttáru, szíjgyártók és bőrdöcsök termékei, szappan, lakatosmunkák, kötelelmunkák, szitaáru, asztalosmunkák általában, gyapjúból készült közönséges szövet és posztó a helyi népviselet számára [„für die landesübliche Tracht des Landvolkes]”, illetve az ezekből készített ruhák, cipészáru.⁴⁸

⁴⁷ Klenner 1835–1836, II. 64–65.

⁴⁸ Klenner 1835–1836, II. 65–66.

Nem nehéz e listából a paraszti gazdaság és háziipar termékeit azonosítanunk. Leginkább a házalók és a parasztok árukészlete tartozott ide, „amelyek vámolása nem korlátozódik a vámhivatalokra [Zoll-Legstätten, Haupt-Zollämter], ha ugyanakkor egy személy szállítja, vagy vonóállat segítségével vontatott kordén szállítják.” Ide tartozott továbbá behozatalkor, azaz a magyar kivitelkor minden olyan tárgy, „melyektől a segédvámhivatalok a mennyiségre való tekintet nélkül megvehették a beviteli vámot”. A marhák esetében tíz darab volt a mennyiségi határ, az értékük után megvámolt termékeknél pedig 20 forint.⁴⁹

Az érték megadásánál a termelőhelyen szokásos ár volt a mérvadó.⁵⁰ Amennyiben a nyilatkozat nem felelt meg a valóságnak, vagy hamis adatok szerepeltek benne, úgy elrendelheték a vámhivatali vizsgálatot (zollämtliche Untersuchung), amely lehetett külső és belső (äußere und innere). Az előbbinél alapvetően a darabszámot vizsgálták, míg az utóbbinál a mennyiséget és a minőséget is.⁵¹ Az írásbeli nyilatkozatot – az olasz tartományokat leszámítva – mindenütt német nyelven vették fel, a szóbelit „in der Landessprache des Ortes”.⁵² A nyilatkozatot szabadon lehetett megfogalmazni, érvényes ellenben csak akkor volt, ha szerepelt benne a küldő személy vagy a fuvaros neve és lakhelye, az áru jellege (Beschaffenheit), a céltelepülés, az irány, a járművek száma és rakterük (Behältnisse) mérete]⁵³

Az áruk jellegén túl, az árut szállító kereskedő vagy fuvaros személyétől és papírjaitól is függött, hogy további, bizalmi jellegű könnyítéseket kapott-e, vagy sem. Ismert és megbízható kereskedők és fuvarosok esetében a nyilatkozaton szereplő aláíráson túl a vámhatóság nem kívánt újabb biztosítékokat a maga számára.⁵⁴ Kik feleltek meg ennek a kritériumnak? „Áruutalványozás szempontjából ismert és megbízható kereskedőnek vagy fuvarosnak azon személy tekinthető, aki a vámhivatalnál az esetében eljáró helyi elöljáróság tanúsítványával igazolja, hogy belföldön lakó, kereskedelemre vagy fuvarozásra jogosult honi személy, akinek vagyona nem áll csődeljárás alatt.” A kereskedőktől ezen felül a cégjelzésről is kértek igazolást, ami a kiállítás napjától számított két évig volt érvényes.⁵⁵

A törvény – szintén a megbízható kereskedőknek és fuvarosoknak – további könnyítést adott arra az esetre, ha nem volt biztos, hogy az átvitt árut maradéktalanul el tudják adni. Nekik, amennyiben hat napon belül visszatértek, csak visszafele jövet,

⁴⁹ *Zoll und Staats-Monopol-Ordnung* 1835, 63. §.

⁵⁰ *Zoll und Staats-Monopol-Ordnung* 1835, 90. §.

⁵¹ *Zoll und Staats-Monopol-Ordnung* 1835, 83–86. §.

⁵² *Zoll und Staats-Monopol-Ordnung* 1835, 64. §.

⁵³ *Zoll und Staats-Monopol-Ordnung* 1835, 67. §.

⁵⁴ „Ist die Erklärung von einem *bekannten und sichern Handelsmanne oder Fuhrmanne ausgestellt*, so bedarf es außer der Unterfertigung der Erklärung von Seite des Ausstellers *keiner weiteren Sicherstellung*.” (*Zoll und Staats-Monopol-Ordnung* 1835, 133. §.)

⁵⁵ *Zoll und Staats-Monopol-Ordnung* 1835, 134. §.

az eladott mennyiség függvényében kellett harmincadot, illetve beviteli vámot fizetni.⁵⁶ „Azon kereskedők számára, akik helyzete ismert és biztos, a nyereszkesedés [Spekulation] bejelentett áruk kivitele engedélyezett, anélkül, hogy eközben meg kellene fizetniük a kiviteli illeték összegét.” A vámnál minden fuvaros és kereskedő kapott egy bolettát (Losungbollete), melyen az áru fajtáját és mennyiségét tüntették fel.⁵⁷ Azoknak, akiket a vámosok nem ismertek, ha árujuk egy részét nem tudták eladni, a megmaradt készlettel visszaúton ugyanannál a harmincadnál kellett átlépniük a határt, ahol „a kivitt, de vissza nem érkező áru után vagy megfizették a harmincadot, vagy a már megfizetett harmincadból levonva, a megmaradt visszatérő áru után visszaadták annak összegét.”⁵⁸ Az eddigi, általánosan érvényes szabályok mellett, több

⁵⁶ „Es ist zur Erleichterung des Besuches der Märkte mit geringen Feilschaften ein abgekürztes Losungsverfahren gestattet. Solches findet [...] nur bei jenen Waaren Anwendung, welche in so geringer Menge und von solcher Beschaffenheit vorkommen, daß nach bestehenden Vorschriften deren mündliche Erklärung gestattet ist. Ferners müssen derlei Waaren auf Jahr- oder Wochenmärkte in der Nähe der Zwischen-Linie bestimmt seyn, und von dem Markte wenigstens innerhalb sechs Tagen entweder zurückgelangen, oder für sie die Gebühren entrichtet werden. Die Märkte, an welche Feilschaften mit dem abgekürzten Verfahren versendet werden dürfen, müssen sich eines lebhaften Verkehres über die Zwischenzoll-Linie erfreuen, und sollen nicht in einem mehr als zwei Meilen von selber entfernten Orte statt finden.” (Krapf 1844, I. 441–442.) Vö. továbbá: „Auf ungewissen Verkauf oder Losung können Waaren ungarischen oder siebenbürgischen Ursprunges in die übrigen unter dem gemeinschaftlichen Zollverbände begriffenen Länder, und umgekehrt Erzeugnisse dieser Länder nach Ungarn und Siebenbürgen zollfrei versendet, und binnen der durch die Bollete festgesetzten Frist über dasselbe Zollamt zurückgebracht werden.” A bor és a szarvasmarha összességében kivétel, „übrigens erhielt die ungarische Hofkammer die Ermächtigung, in Gegenden, in denen Gränzbewohner Viehstücke ihrer eigenen Zucht auf nahe gelegenen Märkten zu verkaufen pflegen, und wo sich daher das Bedürfniß der Gestattung zur Versendung des Viehes auf ungewissen Verkauf unzweifelhaft äußert, diese Gestattung für den Besuch bestimmter Marktorte im Einverständnisse mit der Kameralgefällenverwaltung der angränzenden Provinz, jedoch mit der Beschränkung zu ertheilen, daß dieselbe nur den Grundbesitzern der Gränzgegend zu statten zu kommen, die Anzahl der Viehstücke jedesmal zehn Stück nicht zu überschreiten hat, und zum Zurücktriebe stets eine beschränkte, der Dauer des Marktes und der Länge des zurückzulegenden Weges angemessene Frist von wenigen Tagen zu bestimmen sey; dabei soll die erforderliche Vorsicht, um das zu Markte getriebene Vieh wieder zu erkennen, und Austauschungen zu begegnen, angewendet werden.” (Krapf 1844, I. 439.)

⁵⁷ Allgemeine Dreyßigstordnung 1784, 50. §.

⁵⁸ Allgemeine Dreyßigstordnung 1784, 51. §. Klenner ellenben ugyanezt a problémát jóval megengedőbben interpretálja: „Auf ungewissen Verkauf oder auf Losung können Waaren Ungarischer oder Siebenbürgischen Ursprunges in die übrigen unter dem gemeinschaftlichen Zollverbände begriffene Länder, und umgekehrt, Erzeugnisse dieser Länder nach Ungarn und Siebenbürgen zollfrey versendet, und binnen der durch die Bollete festgesetzten Frist über dasselbe Zollamt gebracht werden. Geschieht die Versendung nicht durch einen bekannten oder sicheren Gewerbetreibenden, so sind die für den Verkehr über die Zwischen-Zoll-Linie

passzus kimondottan a határ menti részeken és a belső vámhatár mentén élők gyakorlatához igazodott. A rendeletalkotók tisztában lehettek azzal, hogy a határ csak kivételes esetben valami merev, formálisan létező képződmény, a határsáv pedig leginkább egy élettel teli, vibráló övezet, ahol a napi gyakorlat más, finomabban kimunkált szabályozókat kíván. Természetesen a határ menti lakosság is jobban kötődött a saját közösségéhez, mint a szomszédos területekhez, ugyanakkor Moson vármegye esetében a határ két oldala gazdaságilag és kulturálisan is egy régiót alkotott. Ebből következően a szomszédos alsó-ausztriai és a Lajtán inneni területek közösségei egymással intenzív kapcsolatban álltak, a kölcsönös egymásrautaltság jellemezte a helyzetüket. E speciális viszonyt szabályozó rendeletek viszont nem egy esetben eltérő jogértelmezésre adtak módot.

A vármegye nyugati szélén például – főleg Parndorfban – bevett szokás volt, hogy gabonájukat Bruckban őröltették meg. A kivitt, majd lisztként visszahozott gabona alak- és minőségváltozása egyértelmű volt, a határon azonban nem egy esetben kétségbe vonták, hogy kinyerhető-e ennyi liszt a kivitt gabonából. Szintén vita tárgyát képezhette, hogy a megőrletni kívánt gabona kereskedelmi mennyiségű-e, vagy sem.⁵⁹ Az előkerült konfliktusokat a tanulmány második részében mutatom be.

festgesetzten Eingangs- und Ausfuhrgebühren sicher zu stellen.” (Klenner 1835–1836, II. 95–96.)

⁵⁹ Itt az alábbi paragrafusok sem nyújtottak világos útmutatást: „Zur Zubereitung, Umstaltung, oder Veredlung können Waaren, die nicht zur Gattung der außer Handel gesetzten Gegenstände gehören, zollfrei eingeführt, und binnen der festgesetzten Frist über dasselbe Zollamt, über das dieselben eingingen, wieder ausgeführt werden. Diese Bewilligung erstreckt sich aber nicht auf Gegenstände, welche durch die Zubereitung ihre wesentliche Beschaffenheit, oder Gestalt dermassen ändern, daß dieselben nicht wieder erkennbar sind. In wie fern Gegenstände von der Gattung außer Handel gesetzten Waaren zur Zubereitung zollfrei ein- und ausgeführt werden können, wird durch besondere Anordnungen bestimmt. Bei der Einfuhr zur Zubereitung soll, wenn der Aussteller der Erklärung nicht egy bekannter und sicherer Gewerbetreibender ist, der Eingangszoll sichergestellt werden.” (Zoll und Staats-Monopol-Ordnung 1835, 222. §.) Az igazolás mikéntjéről visszajövetelkor: „Die im Eingange zur Zubereitung, und in der Ausfuhr auf Losung erklärten Gegenstände müssen der äußeren und inneren zollämtlichen Untersuchung nach den für die Einfuhrverzollung geltenden Grundsätzen unterworfen, und mit einer kennbaren Bezeichnung versehen, oder, Falls dieselben einer solchen Bezeichnung nicht empfänglich wären, genau beschrieben werden. Sobald dieselben zurückgelangen, ist die zollämtliche Untersuchung auf dieselbe Art genau zu pflegen, und sich zu überzeugen, ob die Gegenstände eben dieselben seien, denen der Vorbehalt der zollfreien Zurückbringung zugestanden wurde.” (Zoll und Staats-Monopol-Ordnung 1835, 224. §.) Illetve: „Für die Gegenstände, welche während der festgesetzten Frist wieder zurück gebracht werden, ist die bar erlegte Sicherstellung zurück zu erstatten. Von denjenigen hingegen, welche nicht vor Ablauf der bestimmten Frist zurück gelangen, ist die Zollgebühr, und zwar von den zur Zubereitung eingebrachten Waaren der Einfuhrzoll, von den auf Losung ausgeführten Gegenständen der Ausfuhrzoll nach dem zur Zeit, als die Einfuhr zur Zubereitung, oder die Ausfuhr auf Losung von dem Gränz-Zollamte gestattet wurde,

A szabályozás további lényeges és a kutatás szempontjából is releváns elemei az éjszakai áruszállításra, a házalásra és kimondottan a belső vámhatár használatára vonatkoznak.

A határövezet (Gränzbezirk) kiterjedése nem került külön meghatározásra. Annyi tudható róla, hogy a vámhatár (Zoll-Linie) mentén húzódott, a terepadottságokhoz igazodva, emellett fokozott felügyelet alatt állt. Az, hogy Moson megyében mekkora sávot alkotott a határövezetnek tekinthető rész, egyelőre nem ismeretes előttem, de hozzáteszem, hogy ennek meghatározása még a kortársaknak is gondot okozott.⁶⁰

A határkörzetekben csak a vámhatóság engedélyével lehetett éjszaka árut szállítani, ez alól kivételnek számítottak a földművelés, az erdőgazdaság és a bányászat nyersterményei (rohe Erzeugnisse des Feldbaues stb.), feltéve, hogy azon birtokról történt a szállítás, ahonnan kinyerték őket. Szintén engedélyezett volt az ugyanezekből előállított melléktermékek (Abfälle) szállítása, úgymint a gabona kévében, a széna, fű, takarmány, szőlő, friss gyümölcs, friss kerti vetemény, tűzi- és épületfa, nád, facsemete és szőlőtő, méhkas, lombos gally, szalma, pelyva és törek, trágya, föld és érc, vágott és terméskő, homok, tőzeg, fa- és kőszén, amennyiben e termékek nem voltak becsomagolva, valamint élő állat (betartva az adott vidéken az állatcsempészet elleni helyi előírásokat, illetve ha legelni hajtották őket), végül a határ túloldalára a heti- és éves piacokra vitt áruk. Az utóbbi esetekben alkalmazott könnyítéseknél a helyi szokások voltak mérvadók.⁶¹

A Moson megyei kereskedő parasztokra is vonatkoztak az alkalmi és a házaló kereskedőket érintő előírások, melyek a határkerületekben eltértek az általános belföldi szabályozástól: „A szatócsok és egyáltalán a kiskereskedők, akik üzleti könyveiket nem a szabály szerint vezetik, kontrollköteles árujukat a határkerületben csak a

bestandenem Ausmaße, Falls die Gebühr nicht bereits erlegt worden wäre, zu entrichten.” (*Zoll und Staats-Monopol-Ordnung* 1835, 225. §.)

⁶⁰ A határövezet fogalmáról: „§. 4. Ein längs der Zoll-Linie gelegener Raum, dessen Breite die Hofstelle nach den Ortsverhältnissen bestimmt, wird einer besondern Ueberwachung unterwerfen; derselbe heißt der Grenzbezirk. §. 5. Die Linie, bis zu welcher sich die Breite des Gränzbezirktes erstreckt, wird die innere Linie, das inner derselben gelegene Gebieth das innere Zollgebieth genannt.” (Krapf 1844, I. 8.) A határkerület fogalma tehát nem került egzakt módon tisztázásra, ezt maga Krapf is elismeri az 5. paragrafushoz fűzött megjegyzésében: „Eine so gezogene Linie mußte mannigfaltige Unzukömmlichkeiten im Gefolge haben. Ortschaften und zusammenhängende Grundstücke, ja selbst Gebäude wurden durchschritten, ein Theil derselben zum Gränzbezirk, der andere zum innern Zollgebieth gezogen. *Schwer war es, die innere Zoll-Linie zu kennen, und an den entscheidenden Stellen zu ermitteln, ob der betretene Gegenstand sich im Gränzbezirke befinde oder nicht.* [...] Der Verkehr mit Ungarn und Siebenbürgen ist zwar ebenfalls an Zölle gebunden, und könnte für manche Waaren eine bedrohliche Richtung erlangen; allein die wechselseitige Ueberwachung dieses Verkehrs an den respectiven Gränzen durch die dort auf gestellten Organe wurde vorläufig als hinreichend erkannt, um den Gefällsübertretungen wirksam zu begegnen.” (Krapf 1844, I. 10.)

⁶¹ *Zoll und Staats-Monopol-Ordnung* 1835, 336. §. Vö. Klenner 1835–1836, II. 58–59; Krapf 1844, I. 434–436.

felhasználónak adhatják el, más iparűzőknek viszonteladás céljából pedig nem”.⁶² A házalók ténykedését szigorúbban kontrollálták, ők csak a házalóigazolványban megjelölt településeken folytathatták tevékenységüket.⁶³

A belső vámterületre vonatkozó szabályok közül az egyik leglényegesebb, hogy az ún. kontrollköteles áruk gyártása, termelése, átalakítása mind a termelők, mind a kis- és nagykereskedők számára engedélyhez volt kötve.⁶⁴

Szót kell ejtenem egy további, a mosoni fuvarosok számára is jelentkező teherről. Bécs önálló vámterületet képezett. A város vámhatára az 1704-ben kijelölt, 1738-ban téglából is felépített, az elővárosokat is körülvevő Linienwall mentén húzódott. A falba számtalan kapu ékelődött, melyek egyben vámkapukként is funkcionáltak. Minden, a Linienwallon átvitt termék után vámot kellett fizetni, illetve 1829 után fogyasztási adót (Verzehrungssteuer). Mivel ez összességében jelentősen drágította az életet, egy sor tevékenység kitepült a Linienwall előtti településekre.⁶⁵

A határ és vám a mindennapokban

„Moson és Győr vármegye lakosai egyáltalán nem szeretik az osztrákokat és általában a külföldieket sem; ebben a nemzeti idegenkedésben még azon német telepések nagy része is osztozik, akik már több generációval ezelőtt települtek ide.”⁶⁶

„Magunkra voltunk hagyatva – ez a sors ugyan többi Honunkbelieket is érte, de ebéli állapotunkat azokénál az tette viselhetetlenebbé, mivel Geographiai helyzetetésünk bennünket a csak magáról gondoskodó Austria szomszédságába kárhóztatott juttatott. Ezer terhek háromlottak már csak eddig is reánk azon Intézetek szerkeztetéséből, melyek csupán Austriának javára vannak kigondolva. Minden renden lévő lakossaink végtelen panaszaik festésére már szavakat nem lelünk, de alig is lehet illy keservek örvényében még csak azt is feltalálnunk hová folyamodjunk ’s honnét várjunk meg nyugtató választ?”⁶⁷

⁶² Zoll und Staats-Monopol-Ordnung 1835, 356. §.

⁶³ „Um zur Ausübung des Hausier-Handels im Gränzbezirke zu berechtigen, muß der Hausier-Paß ausdrücklich hierzu die Bewilligung enthalten.” (Zoll und Staats-Monopol-Ordnung 1835, 357. §.)

⁶⁴ Zoll und Staats-Monopol-Ordnung 1835, 361. és 363. §.

⁶⁵ Bruckmüller 2001, 218; Groner 1965, 343–344, 625. A Linienwall mögött Bécs 33 elővárosa bújta meg. „Am Ende der Vorstädte sind sogenannte Lienienthore, mit einer Wache und einem Mauthbureau, zur Untersuchung der Wagen der Fremden.” (Jäck 1822, 303.) További irodalmak a Linienwallnál fizetendő terhekre és a bécsi idegenrendészetre: Kautz 1866, 121; Sandgruber 1995, 225, 230; Bowman 1950, 75; Hebenstreit 1836, 8–9, 18–22, 285; Nützliches 1792, 297; Gigl 1865, 181–189.

⁶⁶ Brousseau francia mérnök megfigyelése (Horváth L. 2001, 455).

⁶⁷ MmL IVA 510/7 (fogalmazvány, jelzet és keltezés nélkül). A keserű kifakadás hátterében az áll, hogy az 1831-es kolerazárlet idején 36, Parndorfon ragadt mesterlegény megtámadta a

Az egyes áruk vámjának tételes ismertetésétől, illetve attól, hogy a korszakban miként csökkent vagy éppen nőtt a kivetett teher, eltekintek. Az alap kutatások hiánya miatt még a fontosabb áru fajták árának-vámjának konjunkturális változásait sem tudom a maga teljességében bemutatni, ezért a következőkben csak epizódszerű ismertetésekre szorítkozom. Emellett a levéltári anyagban fellelt – nem túl nagy számú – határ- és vámkonfliktusról is szeretnék beszámolni, plasztikusabbá téve az eddigi száraz jogszabály-ismertetést. Ezzel kapcsolatban ismételtlen jelezni kell, hogy az éves szinten több tízezerre tehető határátlépés fényében e néhány eset – bármennyire is súlyosnak tűnnek – semmiképp sem reprezentálja az egykori valóságot, inkább csak olyan határhelyzetként értelmezhetők, amelyek segítségével utólag megállapíthatjuk a résztvevők cselekvési korlátait, motivációit.

A vámtételek körüli konfliktusok közvetve rávilágítanak, hogy a megye gazdasága mennyire szoros kapcsolatban állt Bécs, illetve Alsó-Ausztria piacával. A magyarországi gabona árának alakulását a legnagyobb mértékben a bécsi piac szabályozta.⁶⁸ A bécsi árak a gazdasági élet minden területén referenciának számítottak. Adott esetben a kedvezőbb távolság is magyarázhatta, hogy a megye lakossága miért választotta inkább az osztrák oldal nyújtotta szolgáltatásokat. A határ menti települések részéről bevett gyakorlat volt, hogy gabonájukat Ausztriában őrlötték lisztté. A földrajzi közelségen túl, ebben a kisebb őrlőterész és a jobb minőség is szerepet játszott.

A vármegye például a rossz termésű tízes évek közepén azt állapította meg, hogy a bécsi molnárok kevesebb veszteséggel jobb lisztet őrlnek, mint a Moson megyeiek („nem lehet abbul jó süteményt készíteni”). Továbbá, míg Bécsben csak tizenhatod rész volt a fizetség, addig Moson megyében minden 11. rész a molnáré lett. Az adózók védelmében így a molnárnak járó adagot a 14. részre szállították le, s a kenyérrákokra nézve is a bécsi árat vették alapul: „mihelyst meg lehet tudni, miképpen fog a' jövő Sz. András havára nézve Béts Városában a' kenyér nemeinek ára meg határozatni, azon kiszabás ezen Vármegyében is a' kenyér sütők által leendő meg tartás véget a' Jegyző Tisztség által tüstént ki fog hirdettetni, és ennek utána az a' Sinór mérték fog szolgálni”.⁶⁹

megye biztosát, hogy az Ausztriába való kilépést bármi módon eszközölje ki, de legalább az ellátás legyen jobb. Eközben a falu felgyújtásával is fenyegetőztek.

⁶⁸ „A termelés mennyiségének és értékének növekedését szemléltetve nem hagyható figyelmen kívül a gabonafélék átlagárainak emelkedése sem, amely egyenletesen tartotta a lépést az európai gabonafélék irányzataival. Ezen belül azonban mindenekelőtt a bécsi gabonapiac áraitól függött a magyarországi gabona árának alakulása a legfőbb vásárhelyeken, ez esetben elsősorban Győrben, részben Mosonban. Az itt működő kereskedők spekulációs felvásárló-raktározó, majd kedvező árfolyamok esetén tömegmértékben gabonát piacra dobó tevékenységét főként a bécsi áralakulásban kifejezésre jutó konjunktúra határozta meg, amelyet az egyes örökös tartományok esetenként eltérő terméseredményei is befolyásoltak.” (Méri 1981, 508.) Vö. még Dányi 1994; 2007.

⁶⁹ MmL IVA 502a/61 1221/1815 (1815.10.25.).

Az örletéshez is kapcsolódik gróf Harrach János panaszja pár évvel későbből, aki azt sérelmezte, hogy „a’ Prukk Városában való Austriai Vámnak arendassa a’ fenn álló rendnek ellenébe a’ Prukki Polgároktúl, a’ midőn ezek a’ Magyar Földön lévő Birtokjaikra a’ gazdaságok folytatására vagy meg tekéntésére járnak, úgy a’ közelebb való Helységeknek lakosaitul, mikor a’ Pruksi [brucki] Malomba örletés végett gabonát visznek, a’ vagy a’ Lisztel vissza térnek minden személyly válogatás nélkül a’ Vámbért meg veszi”.⁷⁰ Harrach a határ mindkét oldalán birtokos volt, így alattvalói védelmében az országos törvények és az azokat elferdítő vámosok önkénye között kellett egyensúlyoznia.

A probléma orvoslására a kamara elrendelte, hogy mindenki, aki gabonáját Ausztriában örleteti, erről bolettát kapjon, de ha ezt nem adja le visszafelé, akkor meg kell fizetnie a harmincadot.⁷¹ A vármegye ugyan egyetértett e rendelkezéssel, néhány lényeges ponton viszont pontosítást kért. Így olyan esetben, ha valaki visszafele a bolettát nem adja le, vagy be sem jelentkezik a harmincadvámnál, a harmincados ugyan jogosult a csalót otthonában felkeresni, s rajta a vámon felül napidíjat is követelni, de ez utóbbinak összegét pontosan meg kell határozni, nehogy „az adózó néptül önkények szerént annyit Zsaroljának ki, a mennyi őket nem illetheti”. A másik kifogás az volt, hogy a csak nappali órákban – ebédszünettel – működő harmincadvám negatív hatásairól „tökéletesen meggyőztetünk”, mert ez esetben „a Déli órát is kéntelenítettének várákozással tölteni”, pedig a „mezei munkákra nézve a nyári napoknak minden órai nagy kintsei a gazda embereknek”, valamint mert „az étszakáknak hivessében barmaikat is jobban kémélhetik, inkább ejjel szokták efféle

⁷⁰ MmL IVA 502a/68 308/1822 (1822.03.04.). Ezt a problémát már Skerlecz is szóvá tette: „ha a szállító az egész gabonát el nem adja, az után, a mit visszavisz, a határon ismét új harmincadot kell fizetnie” – az osztrákokra ez magyar vonatkozásban nem áll (Skerlecz 1914b [1791, 1826], 256).

⁷¹ A helytartótanács 25.020. sz. rendelete (1823.09.30.); vö. MmL IVA 502a/69 1577/1823 (1823.10.22.). A bolettát olykor hamisították is, vö. a hegyeshalmi Weisz Pál fuvaros esetét, akinél – miközben Bécsből képeket (!) hozott – a bécsűjhelyi kamarai igazgatóság hamisított bolettát talált. MmL IVA 502a/96 979/1845 (1845.04.05.). Az örletésnél a következő eljárásrend volt követendő: „Ist der Standort der Zollämter so weit entfernt, daß die Partei durch die Stellung der Waaren einen bedeutenden Umweg machen müßte, so kann von der leitenden Gefällsbehörde die Stellung gegen dem erlassen werden, daß die Absendung der zur Vermahlung bestimmten Körnerfrüchte vorläufig bei dem Amte mündlich oder schriftlich erklärt werde, wo dann die vorgeschriebene Bollete zu ertheilen ist. In solchen wird der Wachposten, bei dem die Körner und beziehungsweise das Mahlgut zu stellen kommt, benennt, und der Zeitraum vorgezeichnet, binnen welchem das Getreide und das Mahlgut gebracht werden soll. Der Wachposten pflegt die nöthige Beschau, Vormerkung und Abschreibung, ohne zu irgend einer Geldperzeption ermächtigt zu seyn. [...] Der Aufsichts- oder Wachposten hat sich hiebei nach den für die Gränzämter vorgezeichneten Bestimmungen zu benehmen, jedoch nur für diejenigen Parteien die gebührenfreie Behandlung eintreten zu lassen, und die angesuchte Bollete auszustellen, welche sich mit einer Bestätigung dieses Amtes ausweisen, daß sie als bekannte und sichere Parteien zu betrachten seyn.” (Krapf 1844, I. 442–443.)

rendkívül való uttyaikat, mind a millyen a malomba való Járás, végezni”.⁷² A vármegye kísérletet is tett, hogy az éjszakai ügyintézés útjában lévő akadályokat elhárítsa, de nem járt sikerrel: „a Vármegyének abbéli kívánsága, hogy a’ Boléták éjtzakán is ki adattassanak, nem tellyesíttethetik”.⁷³

A helyzet, mint az egy vámos (Passualista) beszámolójából kiderül, valamelyest még ennél is bonyolultabb volt, tudniillik az őrletés végett Ausztriába szekerezők sokszor elkerülték a harmincadot – ezt ezek szerint megtehették –, ha pedig meg is jelentek, nem voltak hajlandók zálogba letenni a gabona harmincadvámját, mely a búza esetében mérőnként 1, a rozsnál $\frac{3}{4}$, az árpa után pedig $\frac{1}{2}$ krajcár volt, amit a malomból hazafele jövet visszakaptak. A zálogvétel elkerülhető volt, amennyiben a községi előljárástól származó, írásos igazolással rendelkeztek a gabona nemére és mennyiségére nézve, illetve hogy azt az országból csak őrletni viszik ki. Mivel a vámos kifogásai egybevágtak a hatályos rendelkezésekkel, a vármegye körlevélben szólított fel mindenkit ezek betartására.⁷⁴

A boletta ellenében engedélyezett őrletés a későbbiekben sem bizonyult problémamentesnek. A nezsideri, nyulasi és vinteni lakosok 1837–1838-ban beadott panaszából élénk tárul az osztrák hatóságoknak a magyar oldalról érkezőkkel szemben tanúsított rendkívüli bizalmatlansága. Ezek a települések hosszú idők óta Bruckban őrlötték gabonájukat, de a beadvány előtti években egyre több nehezítéssel találták szembe magukat. Régen, miután a brucki magyar harmincadtól kapott, ún. őrlőbolettát Bruckban felmutatták, minden további nélkül vihették gabonájukat a malomba. Az új gyakorlat szerint azonban ezt a bolettát az osztrák vámhivatalnál is be kellett mutatniuk, ahol megvizsgálták a gabona mennyiségét is. A malomnál ténykedő járőröknek (czirkálók) ismét fel kellett mutatniuk a bolettát, s igazolniuk a bolettára feljegyzett gabona mennyiségét. Az őrletés végeztével a liszt mennyiségét az osztrák vámhivatalban ismét meg kellett vizsgáltatniuk – ezt a tény a bolettára feljegyezték –, majd a magyar harmincadnál a bolettát visszaváltani, s „némelly fizetéseket tenni”; „és

⁷² MmL IVA 502b/69 1577/1823 (1823.10.21.).

⁷³ MmL IVA 502a/70 479/1824 (1824.03.30.). A harmincadvámok – az ebédszünetet nem számítva – egész nap működtek, éjszaka viszont nem. A belső vámhatáron ugyanakkor az egyes vámhivatalok a maguk által megállapított munkaidő szerint üzemeltek („Bei den im inneren Zollgebiethe aufgestellten Aemtern sind die in jedem Orte festgesetzten Amtsstunden zu beobachten.”) (*Zoll und Staats-Monopol-Ordnung* 1835, 118. §; vö. még Klenner 1835–1836, II. 2.) Az osztrák határvám működése folyamatos volt. Ezzel összefüggésben érthető például az a javaslat, amely szerint a parndorfi vámúton „szükséges legyen, hogy a vámbérnek szedése az *Austriai vámosokra* bizattasson, mert azok előtt minden által kelő megjelenni, ’s marhájának számát bé vallani köteleztetvén, azok a vámbért éjjel nappal szédhetik, Ellenben mivel a *Magyar Harminczadon lévő Tisztek tsak nappal, és bizonyos órák alatt vannak a Tiszfi Házban*, és ottan is tsak olyan Utazók köteleztetnek meg jelenni, kik valamely Portékát visznek, tehát a Párndorfi Úttul járó vámbér fizetés nélkül sokan által költöznek, melly miátt eddig is e vármegye számára szedett vámbér nagy tsorbulást szenvedett”. *Kiemelés tölem* – H. G. K. MmL IVA 502a/64 411/1818 (1818.04.21.).

⁷⁴ MmL IVA 502a/70 1323/1824 (1824.08.05.).

ezen rend szabályok meg tartása tőlök sokszor egész napokat el foglal”.⁷⁵ S ha mindent rendben találtak, még akkor is előfordult, hogy balul sikerült a vámvizsgálat, mint Kopp Pál hegyeshalmi fuvaros esetében, akinek 25 mérő gabonával megrakott szekere Bruckban próbamérésre félreállították. Hosszan váraoztatták, végül megtörtént a próbamérés, amelynek eredménye ugyanannyi lett, mint a bevallott mennyiség. Ennek ellenére meg akarták vele fizettetni a próbamérés díját, 1 forint 40 krajcárt. Kopp erre nem volt hajlandó, ezért „több verésnek szenvedése után a Katonáság által fogságra vitették”. Eközben kocsija, áruja, lovai felügyelet nélkül voltak, s a fogságból csak kilenc nap után a hegyeshalmi előjárók és a szolgabíró kezességnyújtása és a mérőpénz megfizetése után engedték el. Kára „mind Lovaira, mind magára és elmulasztott szolgáltyára és keresetére nézve” 46 forintra rúgott.⁷⁶

Egy évre rá a vámosok packázásainak egy másik formáját tárja elénk az a jegyzőkönyvi szövegrész, amely szerint az „Austriai Vámoknál” „a’ fuarosok a’ gabonával, vagy akár melly más természettel megrakott szekérnek sully mértékéről kérdőre vétetnek, és ha a’ bé vallott nehézség a’ mértéket ki nem üti, akár vallott többet a’ tulajdonos, akár kevesebbet, mindenkor pénzbe megbüntettetik, sőt, ha a’ mértéket ki is üti, mind a’ mellett meg kell a’ fuarosnak, a’ ki egyébberánt is idő vesztegetés mellett mindenféle képpen zaklattatik, – a’ Mérő pénzt fizetni, – melly pénz nem is a’ felséges kincstár, – hanem fájdalom! a’ kinzó vámbéli Tiszt tulajdonává szokott válni”.⁷⁷

A vármegye ez esetben is megpróbált a felsőbb hatóságoknál is eljárni, hogy ilyenfajta önkényeskedések ne fordulhassanak elő.

Az 1838–1840-es vámcsökkentések sorába illeszkedik a helytartótanács 1839. november 27-én kelt, 34896. számú rendelete a halvámok csökkentéséről, ami kedvezően érintette a Fertő menti településeket, különösen az e tárgyban már kérvényező Pomogy, Bánfalu, Alsó- és Felsőillmic lakosait. Az új rendelet szerint „a’ csekélyebb fajú fejtér nemhez tartozó halaktul, ide értetődven jelesül a’ Fertő Tavában fogott kisebb nemű pontyok, és csukák, ha egy fontnál nem nehezebbek, és nagyobb vám alatt lévő más halakkal összekeverve nem lesznek”, kisebb vámot kell fizetni.⁷⁸ Mégis, két évre rá az érintett falvak azért fordultak panasszal a kancelláriához, hogy a bécsi piacra szállított halak a vámon „a’ bárkából kivétetvén, egyenkint méretetnének”.

⁷⁵ MmL IVA 502a/89 627/1838 (1838.05.07.); a fél évvel korábbi iratban az áll, hogy „az örlésért oda hagyott gabonától még vámot, és harminczadot is fizetni kéntelenítettnek”. MmL IVA 502a/88 2083/1837 (1837.11.08.). Nem csodálható, hogy amikor a Lajta szabályozásának vitája során felmerült, hogy a vármegye adja el a tulajdonában levő királyudvari (Königshof) malmot, mert az az új meder kiépítése után nem lesz képes hatékonyan működni, az ötlet nem talált meghallgatásra, mert „a’ Megyebeli Lakosok ezen felváltás által rájuk nézve egy közel, ezen a’ Megye’ határában lévő hasznos malomtul megfosztattnának, és külföldre menni kéntelenítettvén, – ottani zsarolásoknak ki téve lennének”. MmL IVA 502a/83 1682/1834 (1834.09.05.).

⁷⁶ MmL IVA 510/10 31/1838 (1838.02.04.).

⁷⁷ MmL IVA 502a/90 2017/1839 (1839.11.12.).

⁷⁸ MmL IVA 502a/90 2016/1839 (1839.11.12.).

Ezt ugyan a felsőbb vizsgálat nem igazolta, ám a kincstár az illetékes vámszerveknek meghagyta, hogy „a’ halak mérése jövődöben csak akkor használtasson, a’ midőn a’ halászoknak a’ terh feljelentése körüli csalfaságuk alaposan gyanítatik”.⁷⁹

A nemesvölgyi lakosok, akiknek Alsó-Ausztriában is sok szőlőjük volt, különösen gyakran keveredtek konfliktusba az osztrák határőrökkel és vámosokkal. A prellenkircheni és hundsheimi határban fekvő szőlők és szántók „mívelésére elkerülhetetlenül szükséges szekerezések alkalmával az azon nevű austriai vám Tisztség által lóvám fizetésére” kötelezték őket, ami alóli felmentésért a vármegyei hatóságok segítségét kérték.⁸⁰ Emellett megvámolták mind az átvitt vetőmagot, mind a hazahozni kívánt termést, jöllehet a földek után Ausztriában már adóztak.⁸¹

Mivel a település a megye északnyugati csücskében, egy hegylejtől ölelt kiszögellésben található, mely csak kelet felől volt nyitott Moson vármegye felé, lakóinak, ha például Bruckból vagy Parndorfból indultak, falujukat rövidebb volt az osztrák területeken átvágva megközelíteni. A kerülőút ilyen lerövidítése nemegyszer nem várt költségekkel járt, mert az osztrák fináncok még a magukkal vitt élelem után is vámot szedtek.⁸²

A jeles fuvaros községből, a horvátok lakta Gátáról is több panasz érkezett a vármegyéhez. 1840-ben Kuprits Fábián, Schweiger Gergely, Szlanits Mátyás, Kreminger György és Bauer Mátyás „gátai adózó lakosok” azt panaszolták, „miszerint Ausztriába utaztattokkor a’ Gátai 30adói hivatalnál, mind a’ kimeneteli, mind a’ visszajöveteli Járandóság megfizetésére kényszerítettek, – a’ fizetések igazolására kiadott 30adói nyugtatványokban azonban csak a’ kimeneteli egyszeres díj fizetése igtattatván” – bár erre a harmincados figyelmét felhívták –, ő szóban biztosította őket, hogy „ezen heány miatt, visszajöttökben, büntetés alá vettetni nem fognak”. A valóságban azonban ennek pont az ellenkezője történt. Az „illető Kamarai hatóság [a prellenkircheni vámhivatal] által a’ heányzó bizonyítvány miatt, a’ visszajöveteli Járandóság 5szörös fizetésében marasztaltattak meg”. Igazuk védelmében hiába kérték a harmincados utólagos közbejárását, az sem a vizsgálatot folytató bizottságnak, sem pedig a főszolgabírónak nem szolgált felvilágosítással.⁸³ A vizsgálat végül alaptalannak találta a folyamodók panaszát, így az eljárást megszüntették.⁸⁴

Az előbbi eset szereplői közül Bauer Mátyás és Szlanits Mátyás, továbbá Markovics Fábián kocsis (szintén gátai lakos) még ugyanebben az évben újra összetűzésbe keveredett a határőrökkel. Október 20-án Bruckban „az őrvonali

⁷⁹ MmL IVA 502a/92 1861/1841 (1841.09.04.).

⁸⁰ MmL IVA 502a/91 1164/1840 (1840.07.03.). Még az év novemberében visszatértek az ügyre, megállapítván, hogy a probléma tisztázódott. Uo. 1789/1840 (1840.11.09.).

⁸¹ MmL IVA 502a/98 2873/1847 (1847.09.13.).

⁸² MmL IVA 502a/80 882/1833 (1833.05.09.).

⁸³ MmL IVA 502b/91 1982/1840 (1840.12.18.).

⁸⁴ A panaszt a soproni fő-harmincadhivatal vizsgálta ki, megállapítva, hogy „a’ kérdésben forgó kétszeri vámnak levétele mind az austriai rendelések, mind a’ Prellenkircheni, és kir vám hivatal utasítása szerint történt”, ezért az eljárást már 1840. június 1-vel megszüntették. MmL IVA 502a/92 562/1841 (1841.03.22.); vö. uo. 502a/91 1789/1840 (1840.11.11.).

Katonaság által befogattak, gabonával megrakott Szekerüktől el hurczoltattak, Kereszt vasba veretve legelőször is német Óvárra, onnét pedig Hainburgba Késértettek egyedül azon okból, mivel gyanusoknak tartattak”. A letartóztatott személyek közül, „a’ nélkül, hogy azonnal és rendessen ki halgatattak volna”, Bauert 11, Szlanitsot kilenc napra börtönbe csukták, s fogva tartásuk költségeit is megfizették velük, Markovics pedig még 1841 júniusában is fogságban volt, anélkül, hogy erről a vármegyét értesítették volna. E „valódi botrányos esetből mély Illetődéssel tapasztalni Kéntelenítetvén a’ megye Rendei, hogy többszöri sérelmes panaszai ellenére a’ Kereskedésnek akadályai ismét ez uttal, és Kárhóztató móddal oly feltűnőleg nevelkednek, és a’ megyebeli adózóknak zsaroltatása, és ez általi Keserves panaszai a’ Szomszédoságos egyetértést megvetőleg oly annyira halmosodnak”, hogy fel fogják terjeszteni a királynak, hogy „a’ megye tekintetének és adózói személyes bátorságának ily botrányos sértéséért példás elégtétel” vetessen.⁸⁵ Az első alispán az esetet mint az osztrák határőrök „ki csapongásait; – féktelen és gyűlöletes bánásmódját” vitte a közgyűlés elé.⁸⁶

Míg az eddigi incidensekben az tekinthető közösnek, hogy a határőrök és vámosok rosszhiszeműen, kicsinyesen, erőfölényükkel visszaélve jártak el, addig egy jóval nagyobb tétellel bíró esetben e szigor hiányzott. A gyapjú, a magyar export legjelentősebb tétele után nem kellett harmincadvámot fizetni – épp az osztrák manufaktúrák versenyképességének fenntartása érdekében. Jól jelzi a magyar gyapjú fontosságát az alsó-ausztriai üzemek ellátásában, hogy kereskedelme a szigorú határzár ellenére az 1831-es kolera alatt sem szünetelt. Míg a Magyarországról Bruckon át Ausztriába tartó személyeknek 20 napig kellett karanténban lenniük, addig a gyapjút különös módon tesztelték a határon: „Minden áthozatalra váró gyapjúsákon egy határőrnek kellett több óra hosszan kinyújtott kézzel és lábbal feküdni. Amennyiben az érintett elkapta a kolerát, úgy az árut nem engedték át a határon, ha azonban a gyapjúval való érintkezés következmények nélkül maradt, úgy késlekedés nélkül Ausztriába szállíthatták.” A katonák féleleműzőként bálánként egy ezüsthúszast kaptak – emiatt sok civil önkéntes is jelentkezett a munkára.⁸⁷

A határvámmal kapcsolatos panaszok mellett arra is találunk példát, hogy a bécsi Liniénél keveredtek konfliktusba a szénaszállító jobbágyok. 1837-ben a szentjánosi, pusztasomorjai, tarcsai, tétényi, szentpéterei és szolnoki „Községek panaszképpen előterjesztik, hogy mivel a’ szénának szállítása alkalmával a’ Bécsi Vámokon (Linie) minden szokás ellen jelenleg a’ lovaik számára vitt abrakról is, ha ez egy mázsát meg hallad, nem csak vámot fizetni kéntelenek, hanem még ezen mennyiségnél többet visznek, minden font után büntetés alá is vonattatnak; – ezért a’

⁸⁵ MmL IVA 502a/92 1446/1841 (1841.07.03.).

⁸⁶ MmL IVA 502a/92 1446/1841 (1841.07.03.). Mivel a helytartótanács az 1749/1840 szám alatti, a vármegyének a vámkiadásokat tagláló levelére nem válaszolt, felirat formájában a király elé vitték az ügyet (2168/1841, 1841.10.05.). Bár nagyon várták, 1842-ben válasz tőle sem érkezett. Vö. MmL IVA 502a/93 372, 1800, 2487/1842

⁸⁷ Christelbauer 1920, 22–23.

T. megye előtt sérelmeiknek orvosoltatásáért esedeznek”.⁸⁸ Mivel ezen eljárás „minden szokás elleni”,⁸⁹ a vármegye meglehetősen gyorsan kivizsgálta az ügyet, s már következő év februárjában a közgyűlés előtt tárgyalta. A vizsgálat igazolta a községek panaszait. Az előterjesztett jelentést a közgyűlés „érzékeny meg illetődéssel ’s meg döbbenő figyelemmel vévén”, úgy találta, hogy „a’ panaszolóknak fel adások mindenekben valósodik, mert a’ mellett, hogy ezek a’ Vámbéli Tiszteknek tetszések szerint, a’ vámnál sokszor egy egész napig várakoztatnak, melly által a’ Bécsi Vásártól elkészvén, – gabonájokat, és szénájokat nagy veszteséggel kéntelenítettnek eladni, – még az is meg történik, hogy a’ vonyós marhájok táplálására vitt abrak, nem tekintvén a’ marhák számát vagy abraknak vitt gabonának nemét, ha ez egy mázsát fellül haladt, tőlök el is vetetik”. Továbbá súlyos sérelemként élte meg a vármegye, hogy a rendszabályokban menet közben beállt változások „ezen Megyével nem közöltvén, azokról adózóit nem tudósíthatja, és így a’ feladott erőszakoskodások által a’ Jobbágyság végtelenül sanyargattathatik”, amit azért is tartott túrhetetlennek, mert felsőbb szinten folyamatos volt az az elvárás, ami a megyéket a jobbágyság adótervezésének behajtására ösztönözte, így az ügy további kivizsgálására levélben kérte fel az uralkodót, a helytartótanácsot és a nádort.⁹⁰

Nagyobb számban és folyamatában is rekonstruálható módon a nemesvölgyi lakosok ügyei maradtak fenn. Nemesvölgyet óhatatlanul is sújtották a határ menti élet nehézségei. Mivel a falu szőlőinek jelentős része osztrák oldalon feküdt, azok művelése és a bor elszállítása sok félreértésre adott alkalmat. A közvetlenül a határ mellett húzódó Köpcsény–Gáta országút a község előtt haladt el, nem ritkán csempészet gyanújába keverve a rajta közlekedőket. A nemesvölgyi lakosok, ha Parndorf vagy Bruck irányába közlekedtek, azt Ausztria felé tették, és a lajtafalui átkelőt használták, ami megint csak gyanúsításokra adhatott alkalmat. A következőkben bemutatott esetek majdnem minden alkalommal e tényezők valamelyikére vezethetők vissza.

Az alsó-ausztriai VUWW-i törvényszék a nemesvölgyi Redl Mátyást 9½ akó bor „titkos átszállításáért” 17 forint 24 krajcárra büntette.⁹¹ Redl nyilvánvalóan saját borát szállíthatta saját hordóiban, ennek köszönhető, hogy a vármegye helyt adott a vádlott fellebbezésének az uralkodóhoz, és nem hajtotta végre az ítéletet. Az indoklás figyelemreméltó: „A’ bemutatott folyamodás Ö Felségéhez azon alázatos kéressel fog felterjesztetni, hogy a’ folyamodónak nyomorult sorsát és az Ausztriában fennálló Rendelvények eránti tudatlanságát, kegyes tekintetben vévén, azt az ellene hozott

⁸⁸ MmL IVA 502a/88 2076/1837 (1837.11.08.). A települések névsorát lásd MmL IVA 502a/89 205/1838 (1838.02.05.). E jelzet alatt viszont a brucki vám, nem pedig a Linienwallnál vett vám képezi a panasz tárgyát.

⁸⁹ MmL IVA 502a/88 2076/1837 (1837.11.08.).

⁹⁰ MmL IVA 502a/89 205/1838 (1838.02.05.).

⁹¹ MmL IVA 502a/93 607/1842 (1842.03.05.).

Itélettül kegyessen felmentetni méltóztasson.”⁹² Az uralkodó meglepően gyorsan megadta a kegyelemet, mert azt még ugyanazon év decemberében kihirdették.⁹³

A csempészek elleni erélyesebb hatósági fellépés a negyvenes években néha erőszakos cselekményekbe, emberrablásba, sőt, akár gyilkosságba, az ország szuverenitásának megsértésébe is torkollott. Nagy felháborodást keltett a vármegyében („Ezen nem csak a’ Megyének, de az egész honnak jogait sértő esemény”), amikor Bruckner Pál köpcsényi egésztelkes gazdát, aki három személyt Nemesvölgyre fuvarozott, 1843 szeptemberében az osztrák határőrök magyar oldalon letartóztatták, és Bruckban fogságba vetették.⁹⁴ A tévedés, illetve a csempészszyanú forrása ez esetben az lehetett, hogy a Köpcsényből Nemesvölgybe vezető út közvetlenül a határ mellett haladt, így nem lehetett bizonyossággal megállapítani az utasok kilétét. Az eset ráadásul éjjel történt, ezért nemcsak a helyzet tisztázására nem volt mód, de tanúk sem akadtak. A vármegye szuverenitásának, joghatóságának megsértését igen komolyan vette, s kemény hangú levélben tiltakozott a királynál.⁹⁵

Két hónapra rá szintén Nemesvölgyről egy hosszabb ideje ott tartózkodó, de be nem jelentett dohánycsempészt raboltak el az osztrák határőrök. A Fröhlich István házában lakó Dostaiczill Márton „az Austriai határ örök által, az említett Fröhlich Istvány lakásában titkoni berohanás után erőszakosan elraboltatott”. A vármegye tehetetlen volt az ilyen esetekben, egyedüli eszköze most is csak az volt, hogy feliratban tiltakozott a kancelláriánál („ezen botrányos’ a’ Megyei hatóságot sértő hatalmaskodási merénnyt a’ további intézkedések tétele végett feljeleníti”),⁹⁶ de megnyugtató eredményt most sem tudott felmutatni: az osztrák határőrök azt állították, hogy Dostaiczillt, akit amúgy négy hónapra börtönbe zártak, közvetlenül a határról hurcolták el.⁹⁷

Feltehetően az így keletkezett feszült légkör vezetett oda, hogy 1845. március 10-én a vármegyei hatóságok az újra és újra átmerészkedő osztrák határőrök közül kettőt, Hramiczek Józsefet és Hlava Andrást Nemesvölgyön elfogtak, majd a vármegye tömlöcébe vittek, amit az indokolt, hogy „az elfogottak hivatalos eljárásban tökéletesen felfegyverzetten voltak légyen az országban”. A vármegye pandúrjai eljárását jogosnak találta, sőt a foglyul ejtett határőrök tartásának költségeit is meg kívánta téríttetni az osztrák hatóságokkal.⁹⁸

⁹² MmL IVA 502a/93 2358/1842 (1842.09.05.).

⁹³ MmL IVA 502a/93 2954/1842 (1842.12.05.).

⁹⁴ MmL IVA 502a/95 2611/1843 (1843.10.07.).

⁹⁵ Tudniillik nemcsak Bruckner Pál személyét sértették meg, hanem „a’ megyének jogait is letiporni merészlelték”. MmL IVA 502a/96 178/1845 (1845.01.14.).

⁹⁶ MmL IVA 502a/94 3088/1843 (1843.12.05.).

⁹⁷ MmL IVA 502a/95 1495/1844 (1844.06.05.).

⁹⁸ MmL IVA 502a/96 1355/1845 (1845.05.07.). A vármegye kérdésére, tudniillik hogy „ezen emberek szökevények e, vagy hivatalos foglalatosságuk el járásában küldette e Nemes völgyre?”, az illető brucki parancsnok „nem átalotta azt irni, hogy az el fogott örök, mint tökéletesen fel fegyverzetek, hivatalos el járásban fogattak el”. MmL IVA 502b 1355/1845 (1845.05.02.).

Ez természetesen csak olaj volt a tűzre. Kis idő múlva a nemesvölgyiek már arról számoltak be, hogy a két határsértő katona esete óta „az austriai határ örök jogtalan zsarolásai kiálthatatlanok”,⁹⁹ „mert a’ határvonali őrség által ama befogatás mint Nemesvölgy lakói által okozottnak tartatik”. Érdekes a levél folytatása, amelyből egyértelműen kiderül, hogy a konfliktus az osztrák hatóságok és a Magyar Királyság alattvalói között húzódtott, függetlenül attól, hogy Nemesvölgy tisztán németek lakta település volt. Nincs nyoma az állam iránti lojalitás meggyengülésének, sőt, mint írják, „szüntelen fenyegetések hangzanak át magyar hazánkba”,¹⁰⁰ amire példaként Markl János és Gumprecht József esetét hozták fel. Markl 1845. március 13-án gyalogszánon két üres hordóval a határ túloldalán fekvő pincéjébe igyekezett, bort fejteni, amikor hordóit elkobozták, és „minden jognak ellenére” csempészet vádjával Prellenkirchenben 1 ezüstforint 46 krajcárra büntették. Hordóit csak a büntetés lefizetése után kapta vissza. Gumprecht szintén két üres sajtárral akart pincéjéhez eljutni, őt 12 ezüstkrajcár elkobzási díjjal sújtották.¹⁰¹

A nemesvölgyieket megélhetésükben fenyegette az osztrák fináncok korábbról ismeretlen, szigorú és igazságtalan eljárása, és erélyes fellépést sürgettek. Mint írták, „Szomoritová valnék az egész helységnek állapotja, ha minden járás kelés az Austriai birtokainkba, miután a’ gazdasági tekintetben szükséges átvitel és fuvarozás mindenkor szabadon gyakoroltathaték, e’ féle zsarolások és erőszaktételek által háborgattatnék; és igen sajnosan esnék, ha a’ felbőszült fináncz örök ilyen önkényes ingerkedéseket büntetlenül és boszulatlanul vitethetnének végbe mirajtunk”.¹⁰²

A vármegye ismételten próbálkozott a konfliktus tárgyalásos, az osztrák hatóságokkal közös kivizsgálására, „de siker nélkül”.¹⁰³ A közös vizsgálat kitűzött időpontjában osztrák részről senki nem jelent meg. Az osztrák hatóságok eljárásának törvénytelenége azonban egyértelmű volt, hiszen az illetékes ausztriai harmincados maga jelentette ki az események előtt néhány évvel, hogy mindazon nemesvölgyiek, „kik Austriában szőlőket birnak, az ó edényektül, ’s egyéb a’ gazdaság üzésére szükséges szerszámoktól a’ midön azokat saját szükségéikre Magyar Országból átvizsik semmi nemü bért fizetni nem tartoznak”.¹⁰⁴

Végül a megszokott formula, a királyhoz történő levélírás maradt („ő Felsege nyomos felírás által ismét megkérendő hogy a’ megyének adózóit az austriai határ öröknek elviselhetetlenségig üzött zsarolásai ellen hathatos rendelkezései által oltalmazni kegyeskedjen”).¹⁰⁵ A helytartótanács 1846. július 21-én tárgyalta az ügyet, de nem foglalt egyértelműen állást a kérdésben. Úgy találta, hogy joghézag áll fenn, ugyanis „az tapasztaltatott volna, hogy világos rendelések fen nem állanak, mellyeknél

⁹⁹ MmL IVA 502a/96 1169/1845 (1845.05.07.).

¹⁰⁰ *Kiemelés tőlem* – H. G. K. MmL IVA 502b 1030/1845 (1845.04.01.).

¹⁰¹ MmL IVA 502b 1030/1845 (1845.04.01.); uo. 1169/1845 (1845.05.04.).

¹⁰² *Kiemelések tőlem* – H. G. K. MmL IVA 502b 1030/1845 (1845.04.01.).

¹⁰³ MmL IVA 502a/96 1169/1845 (1845.05.07.).

¹⁰⁴ MmL IVA 502b 1169/1845 (1845.05.04.).

¹⁰⁵ MmL IVA 502a/96 1169/1845 (1845.05.07.); a levél – benne hivatkozással a korábbi feliratokra – megtalálható uo. 502b 1169/1845 jelzet alatt.

fogva a' kérdéses pinczékbe beviendő pinczabeli készülétek vámtól mentesek vólnának", így a vámosok eljárása „rendelleniesnek nem találtatott”, mégis úgy véli, hogy ha a nemesvölgyiek eddig vámfizetés nélkül látogathatták pinczéiket, és a határon átvitt eszközeik „saját szükségekkel illő mértékben állanak”, további rendeletekig ezután is vámmentesen közlekedhessenek.¹⁰⁶

Hasonlóan a brucki konfliktushoz, a nemesvölgyi határszakasz problémája is csak súlyosbodott a forradalomig még hátralévő pár évben. „A Köpcsényből Gátára vezető posta utról letérő a' Köpcsényi, és Austriai Berg helység szélein egyenesen Nemesvölgyre vezető uton, – a' magyar részen, – a' kincstári örök által agyon lövetett Obermayer Mátyás nevü Posony Várallyai lakosnak [1847.] évi február 9én történt meggyilkoltatásáról; – és ugy Sebeszta Pál, mint Wolfmuth Jánosnak ugyan akkor történt megsebesítéséről” a vármegye jelentést írt a királynak és a magyar királyi udvari kancelláriának, melyben kérte, hogy rendeljék el „nem csak e' megyének; de az egész nemzet jogait is sértő borzasztó esemény okozóinak, a' rendes törvényes utoni szigorú, és példás megfenyítettésüket” – ezzel együtt sérelmezték, hogy még egy három évvel korábbi esetre sem kaptak választ. „Kiderülvén miszerint a' kérdéses öldöklés, a' Köpcsényből Gátára vezető országutról eltérő a' Köpcsényi, és Bergi szántó földek között Nemesvölgyre vezető uton a' magyar földön álló határ dombok mellett történt; – és miszerint ezen most érintett ut; – a' határörök által annyira szem alatt tartatik, hogy a' Nemesvölgyieknek csak nappal engedik meg a' kikutatás nélküli hazamenetet; a' nap lemente után pedig azokat mindenkor megszokták állítani, 's azon esetre, ha estveli 8. óra után náluk dohányt találnak őket Brukba késérik.”¹⁰⁷

A gyilkosság után Moson vármegye terepszemlére és egyeztetésre hívta az osztrák kerületi biztost, a kamarai és a határőri biztost, továbbá a rohraui, hainburgi, németóvári (Deutsch-Altenburg) és farkasvölgyi (Wolfstahl) uradalmak képviselőit. A terepszemle során megállapítást nyert, hogy Obermayert magyar oldalról leadott lövésből érte halálos sebesülés. A megye kérte, miután a Nemesvölgynek letérő út csak egy kis szakaszon érintkezik az ausztriai Berg határával s ekképpen Ausztriával, hogy tartózkodjanak a magyar oldalon történő vámvizsgálattól. Az útról nincs további elágazás, ezért ha osztrák részről ragaszkodnak a vámvizsgálathoz, akkor azt a Nemesvölgyről kivezető utakon tegyék (Prellenkirchen, Hundsheim, Hainburg, Wolfsthal és Berg irányába). Osztrák részről az udvari kamara egy 1805-ös és egy 1833-as rendeletére hivatkoztak, amely lehetővé tette, hogy az osztrák határörök már Nemesvölgy előtt is vizsgálódjanak. A megye azonban e jogszabályokról nem is tudott, s álláspontja szerint az osztrák gyakorlattal a nemesvölgyiek és köpcsényiek biztonságérzete mellett „a' magyar teritorialis jogok sértettek meg”.¹⁰⁸ Mivel azonban az utat ténylegesen csak azok használták, akik Köpcsényből Nemesvölgyre tartottak, a megyének sikerült elérnie, hogy mindkét fél a legfelsőbb szinten is igyekszik kijárni,

¹⁰⁶ A helytartótanács 28.533/1846 sz. leirata (1846.07.21.); vö. MmL 502b 2390/1846.

¹⁰⁷ MmL IVA 502a/98 1059/1847 (1847.03.09.).

¹⁰⁸ Az alsó-ausztriai kormány 1805. augusztus 7-i körlevele és az udvari kamara 5242/1833 sz. rendelete (1833.03.12.) alapján. MmL IVA 502a/98 2873/1847 (1847.09.13.).

hogy az út „minden határ vámbéli felügyelés ’s kezelléstül egészen mentten hagyasson; – és hogy ezen felmentésben az utnak jobb oldalán fekvő Bergi ausztriai szántóföldek is, az ut szélétül mérendő 100 ölnyi szélességü területben részesitessenek”.¹⁰⁹

Egy másik, szintén 1847-ben történt haláleset is kiélezte a vármegye és az alsó-ausztriai hatóságok viszonyát. A bécsi piacról 1847. február 20-án hazafelé tartó Veit Korlath (Skodler Vida)¹¹⁰ 15/8 telkes újfalui horvát jobbágyot este 8-9 óra tájban a Simmering–Schwechat közötti országúton megtámadták, s másnap reggelre behalt sérüléseibe.¹¹¹ A rablók a nála levő 150 mérő zab és 4 mérő kukorica árát elrabolták.¹¹² A vármegye ezúttal is határozottan tiltakozott a bűncselekmény ellen, tétlenséggel vádolva az osztrák hatóságokat. Már egy évvel korábban említést tettek e forgalmas országúton „példátlan vakmerőséggel a’ megyénkbeli gabona szállítókon ismételt utonállások, rablások ’s gyilkosságokrul”, kérve a helytartótanács és a király közbenjárását,¹¹³ amit Skodler esete miatt – ami 1843 óta a tizedik rablógyilkosság volt – megismételtek.¹¹⁴ Noha egyértelmű volt, hogy gyilkosság történt, a VUWW-i kapitányság nem volt hajlandó a vizsgálatot lefolytatni, mondván, hogy az egész ügyet Skodler találta ki, s nem történt semmiféle rablás,¹¹⁵ amire a vármegye kissé rezignáltan már csak úgy reagált, hogy Skodler „kiraboltatásakor halálosan megsebesítve ott meg is holt. Ezen körülmény a’ Bécsi Rendőri fő Igazgatóságnak megirandó.”¹¹⁶

* * *

¹⁰⁹ MmL IVA 502a/98 2873/1847 (1847.09.13.).

¹¹⁰ Az ügyhöz tartozó osztrák iratok Veit Korlath néven és újfalui zabkereskedőként szerepeltetik az áldozatot, a magyar nyelvűek pedig Skodler Vida néven. MmL IVA 502b 1061/1847.

¹¹¹ „[...] von unbekannten Thätern räuberisch angefallen worden, und erhielt mit einem schneidenden Instrumente zwei Wunden am Kopfe, deren jede durch die Schädeldecke bis auf das Gehirn, welches theilweise aus den Wunden floß, gedrungen ist.” MmL IVA 502b 1061/1847. A horvát nemzetiségre lásd MmL IVA 502b 1538/1847 („Nachtrag”).

¹¹² A bécsi rendőrség által kiállított „Raubmords-Anzeige”-ben 88 mérő zab szerepel, mely adatnak a St. Marx-i Linienamt által kiállított fogyasztásiadó-boletta a forrása. MmL IVA 502b 1061/1847. Az ügy egyes részleteiből a gabonakereskedés néhány aspektusára is fény derül. Skodler szekere elé három kis ló volt befogva, és egy másik háromlovas kocsin Kozian nevű mostohafia is vele tartott a bécsi gabonapiacra, „den er wöchentlich zu besuchen pflegte”. A negyvenesztendő áldozat beszélt németül. (MmL IVA 502b 1538/1947.)

¹¹³ MmL IVA 502a/97 2621/1846 (1846.10.05.).

¹¹⁴ MmL IVA 502b 1061/1847. 1845–1846-ban csak Újfaluból három lakost raboltak ki Schwechat környékén. A fentebb tárgyalt Rapp Antal mellett 1845 augusztusában Raibach Gáspár, majd 1846 szeptemberében Krupits Ferenc jobbágyot. Hardy István nezsideri főszolgabíró jelentése. MmL IVA 502b 1061/1847 (1847.03.06.).

¹¹⁵ MmL IVA 502a/98 2373/1847 (1847.10.19.).

¹¹⁶ MmL IVA 502a/98 3738/1847 (1847.12.06.).

Dolgozatom végén szeretném összefoglalni e rövid áttekintés néhány tanulságát. Mint az élet minden területén, úgy a határ és vám esetében is élesen elválnak egymástól a norma és a gyakorlat. Lényeges azonban, hogy azok a sokszor máig élő klisék, amelyek az osztrák felvilágosult abszolútizmus Magyarországgal szembeni gyakorlatát egy meglehetősen rideg, a helyi sajátosságokra érzéketlen uralmi rendszerként értelmezik, nem igazolhatók. A hatalom a kereskedelem esetében – a saját érdekeivel összhangban – messzemenően figyelembe vette alattvalói jövedelmitermelési kényszereit, s nem gördített jogszabályi akadályt a határon túlra irányuló paraszti kereskedelem elé. A csak a mosoni határszakaszon éves szinten több ezresre tehető kereskedelmi célú határátlépéshez mérten alig voltak konfliktusok. A fennmaradt ügyekből ugyanakkor kitetszik, hogy az alsó-ausztriai hatóságok diszkrecionális magatartása 1848 felé közeledve nem pusztán az úrbéres népességgel szembeni rendi erőfölény kifejeződése, hanem mindinkább nemzeti karaktert is kap: az osztrák államhatalom képviselője lép fel egy magyarországi alattvalóval szemben, ami – tekintve, hogy minden érintett anyanyelve a német volt – sajátos élt ad ezen konfliktusoknak. Lényeges tehát, hogy a határ (és a lakhely) egyértelmű politikai nemzeti identitásteremtő erővel bírt, amely identitás az esetlegesen kibontakozó konfliktusban egyre fontosabb szerephez jutott.

Levéltári források

- Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárának
Mosonmagyaróvári Részlege (MmL)
IV A 502a = Moson vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei
IV A 502b = Moson vármegye nemesi közgyűlésének iratai
IVA 510/7 = Torkos Mihály alispán iratai, 1820–1832
IVA 510/10 = gr. Zichy Henrik alispán iratai, 1837–1838

Irodalom és nyomtatott források

- n. n. 1783. Briefe über die Schifffahrt und Handlung in Ungarn, Sklavonien und Kroatien. Geschrieben auf einer Reise in diesen Ländern im Jahr 1773. Wolfgang Gerle, Prag.
- Allgemeine Dreyßigstordnung 1784. Allgemeine Dreyßigstordnung für sämtliche Hungarische Erbländer. Johann Edler von Trattner, Wien, 1784.
- Allgemeine Zollordnung 1788. Allgemeine Zollordnung nebst den Zolltariffen für die böhmischen, galizischen und österreichischen Erbländer, mit Ausschliessung der österreichischen Vorländer und Tyrol. Joseph Edlen von Kurzbek, Wien, 1788.
- Bowman, Benjamin 1950. Das Mautwesen des 18. Jahrhunderts im heutigen Niederösterreich. Dissertation – ÖNB. Universität Wien.
- Bruckmüller, Ernst 2001. Sozialgeschichte Österreichs. Verlag für Geschichte und Politik – Oldenbourg, Wien–München.
- Christelbauer, Josef 1920. Geschichte der Stadt Bruck a. d. Leitha. Ein Beitrag zur Förderung der Heimatkunde. Buchhandlung O. Deyßig, Bruck a. d. Leitha.
- Dányi Dezső 1994. Gabonaárak Magyarországon, 1750–1850. Adalékok. Kézirat – a T13662 sz. OTKA-kutatás beszámolója.
- Dányi Dezső 2007: „Az élet ára”. Gabona és élelmiszerárak Magyarországon, 1750–1850. (Történeti statisztikai tanulmányok 10.) KSH Könyvtár és Levéltár, Budapest.
- Duhamelle, Christophe – Kossert, Andreas – Struck, Bernhard (Hrsg.) 2007. Grenzregionen. Ein europäischer Vergleich vom 18. bis zum 20. Jahrhundert. Campus, Frankfurt a. M. – New York.
- Fallenbüchl, Zoltán 1984. Die königlich- ungarischen Dreißigstzollbeamten im westpannonischen Raum im XVII. und XVIII. Jahrhundert, 1683–1790. In Burgenland in seiner pannonischen Umwelt. Festgabe für August Ernst. (Burgenländische Forschungen, Sonderband VII.) Eisenstadt. 48–53.
- Gigl, Alexander 1865. Geschichte der Wiener Marktordnungen. Vom Sechzehnten Jahrhundert an bis zu Ende des Achtzehnten. Kaiserlich-Königliche Hof- und Staatsdruckerei, Wien.
- Groner, Richard 1965. Wien wie es war. Vollständig neu bearbeitet und erweitert von Dr Felix Czeike. Fritz Molden, Wien–München.

- Hebenstreit, Wilhelm 1836. *Der Fremde in Wien und der Wiener in der Heimath. Möglichst vollständiges Auskunftsbuch für den Reisenden nach Wien und während seines Aufenthalts in der Residenz; auch genaue Anzeige allesdessen, was für Fremde und Einheimische in Wien sehenswerth und merkwürdig ist.* 3. Aufl. Karl Armbruster, Wien.
- Hecke, W. [Wenzel] 1861. *Die Landwirtschaft der Umgebung von Ungarisch-Altenburg und die landwirtschaftliche Lehranstalt daselbst.* Wilhelm Braumüller, Wien.
- Horváth László 2001. *Napóleon hadmérnökeinek magyarországi jelentései.* In Arrabona. *A győri Xantus János Múzeum évkönyve*, 39. Győr. 435–468.
- Instruction é. n. [1807]. *Instruction, Nach welcher die königl. Hungarischen Dreyßigst-Aemter, wie auch die Subsidia-Dreyßigst-Amtirungen vom 1sten November 1807 angefangen, die Quartaligen Dreyßigst-Gefälls-Rechnungen zu legen haben.* k. n., h. n.
- Jäck [Heinrich Joachim] 1822. *Wien und dessen Umgebungen.* (Jäck [Heinrich Joachim] – Heller [Joseph]: *Reise nach Wien, Triest, Venedig, Verona und Innsbruck, unternommen im Sommer und Herbste 1821, I.*) Landes-Industrie-Comptoir, Weimar.
- Kautz Gyula 1866. *Nemzetgazdaságunk és a vámpolitika.* Heckenast Gusztáv, Pest.
- Klenner, Franz Wilhelm 1835–1836. *Allgemeiner Zoll-Tarif für den österreichischen Kaiserstaat, I–II.* 4. Aufl. I. *Allgemeiner Zoll-Tarif für die aus dem Auslande in sämtliche Provinzen eingehenden, und aus dem Inlande in das Ausland ausgehenden Waaren; so wie für die aus den, zum Königreiche Ungarn gehörigen, in die österreichisch-deutschen und italienischen Provinzen ein- und aus diesen nach Ungarn ausgeführt werdenden Gegenstände.* (1835.) II. *Theil des allgemeinen Zoll-Tariffes für den Oesterreichischen Kaisersaat, oder alphabetische Uebersicht der Oesterreichischen Zollvorschriften, der Quarantaine- oder Contumanz-Ordnung und anderen Verordnungen und Notizen.* (1836.) Königlich-Kaiserliche Hof- und Staats-Aerarial-Druckerey Wien.
- Kohl, J. G. 1842. *Hundert Tage auf Reisen in den österreichischen Staaten, I–V.* Arnoldischen Buchhandlung, Dresden und Leipzig.
- Komlosy, Andrea – Bůžek, Václav – Svátek, František (Hg.) 1995. *Kulturen an der Grenze. Waldviertel – Weinviertel – Südböhmen – Südmähren.* Promedia Druck- und Verlagsgesellschaft m.b.H., Wien.
- Kopetz W. Gustav 1829–1830. *Allgemeine östreichische Gewerbs-Gesetzkunde, oder systematische Darstellung der gesetzlichen Verfassung der Manufacturs- und Handelsgewerbe in den deutschen, böhmischen, galizischen, italienischen und ungarischen Provinzen des östreichisches Kaiserstaates, I–II.* Friedrich Volke, Wien.
- Krapf, Franz Philipp 1844. *Handbuch zur Zoll- und Staats-Monopols-Ordnung, I-II.* 2. Aufl. Wagner'schen Buchhandlung, Innsbruck.
- Magyar törvénytár 1836–1868. *Magyar törvénytár. 1836–1868. évi törvényczikkek.* Franklin-Társulat, Budapest, 1896.

- Mérei Gyula 1981. A magyar királyság külkereskedelmi piaci viszonyai 1790–1848 között. Századok, (115) 3. 463–521.
- Nützliches 1792. Nützliches Adreß- und Reisebuch oder Archiv der nöthigsten Kenntnisse von Wien für reisende Fremde und Inländer. Joseph Gerold, Wien.
- Ottenthal, Philipp Otto von 1828. Der Hausier-Handel in Oesterreich. Verlag der kaiserlich-königlichen privilegierten akademischen Kunst-, Musik- und Buchhandlung, Linz.
- Riehl, Heinrich Wilhelm 1892 [1868]. Aus dem Leithawinkel. In uó: Die Naturgeschichte des Volkes als Grundlage einer deutschen Sozial-Politik, IV. Wanderbuch. 3. Aufl. Cotta'schen Buchhandlung Nachfolger, Stuttgart. 337–376.
- Sandgruber, Roman 1995. Ökonomie und Politik. Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart. (Österreichische Geschichte. Hrsg.: Herwig Wolfram) Carl Ueberreuter, Wien.
- Schematismus [1806/1833]. Schematismus in clyti Regni Hungariae partiumque eidem adnexarum cum schematismo literario eiusque indice subnexo pro anno 1806/1833. Regis Universitatis Hungaricae [Magyar Királyi Egyetem], Buda.
- Schmidl, Adolf 1834. Reisehandbuch durch das Erzherzogthum Oesterreich mit Salzburg, Obersteiermark und Tirol. Reichard, Güns – Volckmar, Leipzig.
- Skerlecz Miklós 1914b [1791, 1826]. A kereskedelmi bizottság által az állam gazdaságának fejlesztése érdekében ajánlott törvények és azok megokolása. In Skerlecz Miklós báró művei. (Magyar Közgazdasági Könyvtár XV.) Grill, Budapest. 117–278.
- Tiszti névtár 1845. Magyarország és a' hozzákapcsolt részek tiszti névtára 1845dik évre. Magyar Királyi Tudományegyetem, Buda.
- Zoll und Staats-Monopol-Ordnung 1835. Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staats-Aerarial-Druckerei, Wien.